

ВІД НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ ДО ВИВОДИН

Pодини відбуваються вранці або на досвітку неодмінно в кожній хаті зараз після того, як уже баба поклала дінебудь матір і дитину після купелі. І мати дуже знемошіла, і баба намучилася доволі, і хатні теж натривожились. Радісно, що пологи благополучно пройшли, та й ніяково обйтися без пошани матері й немовлятку. Треба ж комусь і про Бога спогадати, і щастя попрохати. Буває, з одною бабою хатні родини собі проведуть, буває, покличуть сусідів. Колись краще родини справляли, бо були заможніші, — це звичай давній.

Родини. Балачки з нагоди родин

Упоравшись із матір'ю і немовлям, вештається собі баба коло печі, а батько звичайно сам іде до сусіда, котрого найбільш поважає і котрий найближче до нього живе. Де заможніші люди, то у них буває, і за другими сусідами заходить, а більше — що до одного когось. Як із сусідом живуть у великім неприятельстві, то і цей случай не помирить їх: не заходять до нього, а йдуть до другого. До далеких сусідів не йдуть.

Як увійде у хату батько, то каже: "Здрасťуйте! Та Боже вам поможи на все добре. (Як свято, то й зі святом поздоровляють, а то з середою там чи з суботою, як коли.) Та прошу Бога й вас на хліб-сіль. Зайдіть хоч на годину до нас". Хоч і знає сусіда, чого це просить, однаке спитає:

— Чого ж це?

— Та Бог дав оце у нас случай, то поки зберемось на хрестини, ходімо, як закон велить, на родини.

— Що ж там вам Бог послав? — допитується сусід, одягаючись.

— Я таки не гаразд і допитувався, а либонь, дочку Бог послав (чи там сина)!

— Хай же велика (великий) росте!

Потім йдуть додому з сусідом. Як звуть і другого, то батько забіжить і: "Я прошу Бога і вас до себе на родини". — "Спасибі, що просите, я не забарюсь". Відмовлятися не годиться. Часом у буденному іде, хіба пояс перемінить чи крачу чистішу одежду вбирає і хлібець Божий візьме, без якого не годиться іти на родини.

З одним чи з двома сусідами приходять до хати, кажуть:

— Здрасťуйте! Поздоровляємо з немовлям, що вам Бог дав, хай велике росте та щасливе буде.

— Спасибі вам. Ідіть ближче та сідайте, — одказує баба або батько, а часом обос разом. Сусід іде помалу до лавки, хоче сідати, а його просять до столу. А на столі уже все частування готове. Гостя саджають на почесному місці. Як двоє гостей, то старшого і почеснішого — на покуті, а другого гостя і батька поруч. Баба подає на стіл; через те не сідає, а збоку тулиться.

За стіл сідають почесні гості: старші батько, мати, жонаті брати, невістки. Навіть як сердився син на батька, то мириться з ним. За столом батько на покуті сидить або де почесніше місце. Батько новонародженого порядкує і приказує: “Будьмо здорові! Спасибі, що прийшли. Хай Господь дає моїй хазяйці ще здоров'я, а отому, що коло неї, много літ. Щоб Бог помог таки у хрест увести його”.

*Різдво Христове. Чернігівщина.
Початок XIX ст.*

Гість каже: “Посилай Боже! Будьмо здорові! Хай же Бог дас щастя хазяйці та здоров'я, а новонародженному многая літа! Хай буде дитині вік довгий і життя, як у Бога за пазухою”. Хазяйн частує дали.

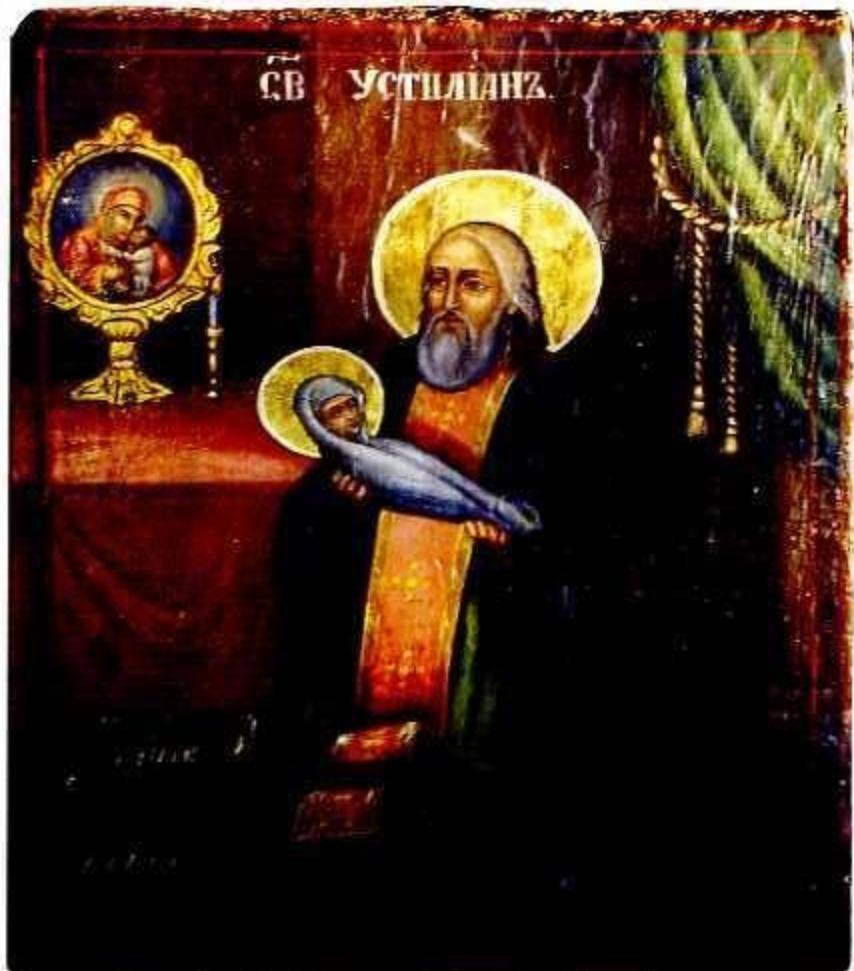
Як баба частує, то кожний приказує: “Вам, бабусю, найбільш треба, бо найбільш ви потрудились”.

“Спасибі за добре слово; це вже так і Бог велів комусь-таки та бабувати”.

Баба кланяється до гостей: “Посилай же, Боже, матері отій, — показує очима у той бік, де сидить породілля, — здоров'я, щоб дитину догляділа і внука діжалала, а новонародженному, щоби був багатий, як земля, дужий, як вода, щоб і в коморі, і в оборі було всього”.

Усі бабі одкланяються: “Посилай, Боже!”, а вона в цей час або коло печі стойть, або біля столу і ставить чогось гаряченького з печі для породіллі, щоб попоїда-таки добренько. В час-туванні буває часом і так. Хто-небудь скаже: “Ану лиш породіллі” або “Матері дайте піденідати”. І понесе їй баба чогось гаряченького.

Хазяйн частує. Приказують всяк, хто як зуміє. Ведуть мову про хазяйство, про сімейство, часом і про громадські справи, а про суть життя найбільше. Веселого нічого на цій бесілі немає, ні пісень, ні жартів, нічого. Це така собі почесна бесіда. Тут усе тихо, почесно, пиятик не роблять. За столом треба, щоб усі були рівні. Через те їй частують підряд, починаючи з батька.

*Св. Устіліан (Устян).
Кітівщина. 1914. До св. Устіліана
молилися про здоров'я дитини,
і щоб на розум наводити народжену
дитину, і про душі померлих
немовлят*

Як породілля і гості вже поїли, пора розходитись. Щоб вчасно всім устати з-за столу, треба, аби хазяїн чи гості щось таке сказали, щоб можна було угадати — час іти додому. Прощаючись, хазяїн встає і каже гостям: “Вибачайте, будьте милосердні”. Усі встають.

Буває, самі хочуть встати без нагадувань, бо це чесніше буде, то кажуть: “Анумо дякувати” і зараз же встають та хрестяться до ікон. Хазяїн, і собі похрестившись, стає збоку де-небудь, а ті кланяються і до його кажуть: “Спасибі вам за хліб-сіль і за приятельство”. Він же одказує: “Вибачайте, добрі люди!” Так само кланяються до породіллі й дякують.

Усі дякують: “Прощайте! Оставайтесь здорові!”

“Прощайте! Ідіть здорові!” — кажуть гостям. Хазяїн сам і за ворота проведе.

Діти в хаті в час родин живуть, як і повсякдень: найменший у запічку, старші по хаті собі швеняють, а більше по хазяйству — то скотові дають, то дрова вносять. Часом котре з більших заверне у хату, то і його почастують. Дитина ця повинна привітатися до всіх.

Часом хтось із цього ж таки села чи, може, й з кутка зайде у хату в той час, як гості сидять за столом, то його неодмінно почастують. Хто як злобудеться для себе і для людей на щось приемне, то так і примовляє.

Хоч яке убоге сімейство, яка сутужність тепер скрізь у хати заглядає, і закон переставляється, а на цей випадок родини таки відзначають.

На кутку відомо, у кого будуть родини й кого покликали, і яке буде частування, та й заздрять запрошеним.

— Це ваші батько на родинах, мабуть, у Н.?

— Ег ж.

— А нас і поминув. Хай же й ми його минем, як і у нас буде якийсь моторич!

— Та покличте замість їх та нас.

— То ви все по моторичах і будете ходити?!

— Ато ж!

Перебіг обрядів по народженні дитини

Післяпологові обряди тривають скрізь по-різному. У більшіх або в тих, що не дотримуються старих звичаїв, вони закінчуються першого дня після пологів, аби лише вистачило часу повідомити священика і охрестити дитину. Однак не бувше рідко: звичайно тривають на обряди щонайменше 3 дні. У давнину, а іноді й тепер тривають вони дуже довго, доки вистачає запасів (Милорадович, 27). На Покутті нерідко бувають вони і цілій тиждень (Kolberg, 210).

Звичайний перебіг подій такий:

Коли дитина народилася вночі або рано-вранці, баба одразу йде до священика омолитувати новонародженого, а батько запрошує кумів і повідомляє родину. Відбуваються так звані родини, на які сходиться, як правило, дуже обмежене коло гостей.

По родинах того самого дня відбуваються хрестини, пов'язані з більшим обідом, на який запрошують і більше людей. На другий день відбуваються похрестини, а перед цим обряд очищення породилі, називаний зливками. Якщо ж дитина народилася трохи пізніше, есеред дня, то родини пронодять того самого дня, хрестини на другий день, а похрестини аж на третій. Такий порядок досить звичайний, проте не загальний, і майже кожна околиця має свої відмінні.

У Лубенському повіті припадають зливки переважно на другий день по хрестинах, усвіті, перед продиринами (передніми, від "очі дерти" (продирати) або похрестинами); але й тут нема одностайності, бо в Черепківській волості бувають вони й того самого дня, що родини (Милорадович, 25). Взагалі ж час зливків не скрізь припадає на кінець; дуже часто зливки бувають і на родині або перед ними. На Волині зливки проводяться по хрестинах того самого дня в присутності гостей (Корецький, 132—3). У Нікінському повіті влаштовують зливки, коли куми йдуть до священика або одразу по їх поверненні (Малинка, 266) — тоді линіє сходиться люди на хрестини. У Подільській губернії сприялися родини одразу по народженні дитини чи на другий день, але хрестини не завжди проводяться одразу після хрещення, буває через тиждень або й через півроку (Ящуржинський, 78). Так само і на Гуцульщині. Там "процеєся" газдиня з бабою за дитину (зливки) іде перш ніж прийдуть куми, тобто перед хрестинами. По виводі сприялися колачини, на які запрошуються куми та інші гости (Шухевич, 7). Такий порядок більше зустрічається в західних частинах України, зокрема на Холмщині, де поправині відзначають на перше найближче свято або в неділю (Kolberg, 176). У статті "Swactwa, wesela, urodziny i zabawy u ludu Ruskiego na Rusi Czerwonej" (Nowy Pamiętnik Warszawski, 1805) згадується також, що всі церемонії після хрещення відкладаються на пізніше. У Галичині, як засвідчують дослідження, не збереглися усі обряди в такій чистоті, як у східній частині України. І що найважливіше, немає інформації про те, що на галицьких долинах відбувалися зливки.

Окрім цих відмінностей, порядок значною мірою залишається той самий (Чубинський). обряд зливків відбувається після хрестин (тобто на другий день) відночно із похрестинами або на третій день по хрестинах. Так проходить зливки на третій день на Харківщині, в Кут'янському повіті (Іванов, 80), на Херсонщині (Яструбов, 143) та в інших місцях України (Іваніця).

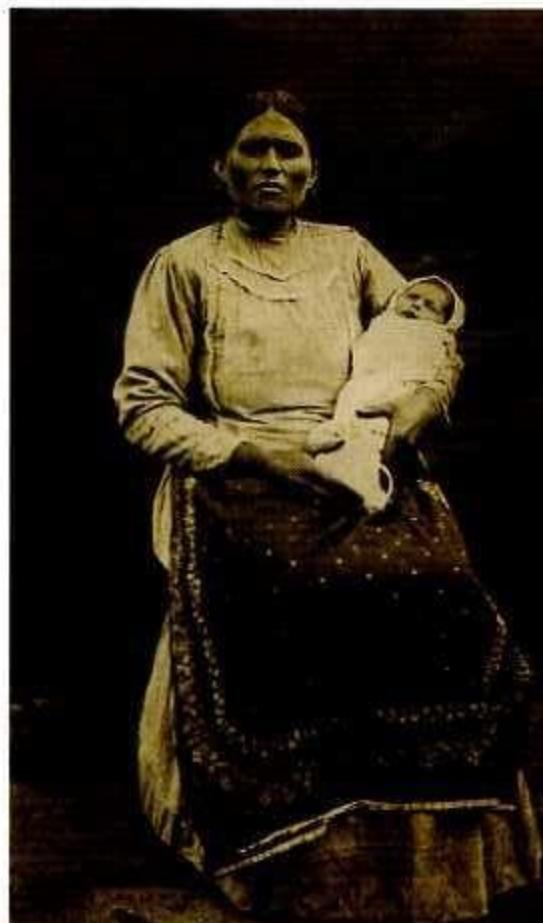
Такий перебіг обрядів бачимо й у інших народів, а також у деяких диких племен.

Завжди перш за все увага приділяється дитині, хрестять її, піклуються про її майбутнє та радіють, що прийшов на світ новий членік.

Родини

Ірина Вікаренко з сином Павлом.
Лівобережна Кіївщина,
с. Семипілки. Фото 1918 р.

Молитування

Чи то вже попи це запровадили, чи самі люди ще здавна, сказати важко, а так воно повелося між людей, що треба дитину ще й обмолитувати.

Після того, як випровадяли з родин сусіду, дає зараз батько новонародженого п'ять копійок бабі, щоб заплатила-попові за обмолитування. Баба бере їх п'ять копійок, бере ще й курку та йде до попа, щоб прочитав молитву і нарік ім'я новонародженному дитяті.

Про те, яке дати ім'я новонародженному, самі батьки ніколи не турбуються: їм байдуже, яке піп дастъ, таке й буде. А піп як дає ім'я, то дивиться, якого святого у той день припадає, як баба прийшла за молитвою, та так і нарікає. Часом дівчині, то і не випаде жіночого святого; то її або вперед, або назад, котре ближче знайти ім'я, те й дають.

Тепер повелося, що попи стали питати у баби: "А яке ім'я батько чи мати хочуть, щоб дати їхньому дитяті?" Ото баба хвалиться цим у дома і часом питає у батька та матері, яке попові сказати ім'я, щоб дав новонародженному. Більше батьки кажуть: "Яке там упаде, таке хай і дають".

А още як стали попи давати дуже кругі імена дітям, то стали боятися, що тяжко буде вимовити, і його не хочуть: "Навіщо таке невштывне ім'я?" А то бояться і таких імен, що чудні дуже, ось як Фирса, по-народному Тирса. А то ще бояться таких імен, що з ними були або є в селі негарні люди, от як Гейко злодій був, а Макар — циган. То й цих цурались або як піп таки давав їх дітям, то ображались: "Це вже свого цигана будемо мати. Та це ж тільки злодій Гейко, цур йому, навіщо його ім'я дитині давати?" Було й таке, що й просили перемінити ім'я, а як ні — то самі перемінять.

То ото як довідалися люди, що батюшка може давати ім'я їхнім дітям такі, які батькові та матері схочеться, то стали просити й наказувати бабі, щоб попа просила дати їхній дитині людське ім'я, отаке як Андрій, Іван, Панас і т. п. Піп у цім разі прочитає бабі кілька імен, що близько лежать коло того дня, в який вона прийде, а вже баба скаже: "Отаке якби ім'я". То вже послухає піп і таке дастъ.

Не люблять, як піп дає таке ім'я, що у слободі тій ще не було. Це щось чуже, і люди будуть прикладати щось краще, а то "ніби й не людське імення".

Уявши п'ять копійок і курку з хлібом, баба виходить із хати, а породіллю й дитяtko лишає самих. Як дуже заметиль або далеко, то баба не бере курки, а вже принесе за неї усе кум.

Замість баби у хаті ніхто чужий не доглядає породіллю й дитяtko. Там ото вони собі самі чи на полу, чи на печі й дожидаються баби, поки прийде од попа й буде знову поратися і коло печі, і коло купелі.

Бувають такі матері, що скоро найде дитяtko, то вже сама усе робить. Часом і по воду піде, і діл сама змаже. А як на полі знайдеться дитина, то сама з ним і лодому прийде. Але тепер люди слабшають: не ті вже молодиці стали, не те вже у їх і здоров'я, що перше у жінок було.

Покинувши самих породіллю і дитяtko, баба одягає святкову одежду, прощається, виходить із хати й каже: "Прощавайте! Оставайтесь здорові!" "Прощавайте, ідіть здорові, хай вам Бог помагає", — відповість їй породілля або хто з домашніх. Перехрестившись пішла.

Заміток ніяких ні при виході з хати, ні по дорозі до попа, ні у нього в хаті, ні на дорозі назад — немає. У хаті в попа (звісно,

...Яке велике торжество
в світі — народження людини.

Яка краса і диво!

Музика матері. Рації
ї величили матір і його.

Людина народилась
для любові, радості.

Олександр Довженко

Ось дитина з'явилася
на світ. Усі починають кружляти
в її орбіті, люблять її, бояться
за неї, охороняють

і захоплюються її поступом.

Страх, трепет, мрія,
захоплення виповнюють нас,
так активизують, що ми
забуваємо про хвороби,

нешастя, недачі.

Свідомо чи несвідомо
дорослі здоровішають
ї молодшають. Ні турботи,
ні втома не заважають щодня
захоплюватися малюком

і дивуватися його успіхам;
дитина росте, і його таємничі
психічні життя відкривається
світу.

Т. Грушанок, Л. Волкова

вона благословіння візьме спершу) піп прочитає їй над головою молитву і скаже ім'я новонародженному. От після цього вона йде назад. Увіходить у хату і каже: "Здрастуйте (перехреститься до ікон). Поздоровляю вас з новонародженним і молитуванням Йосипом" (чи як там піп нарік дитину). Поздоровила і зараз роздягається і заходжується знову коло печі, бо вже треба чекати кумів і хрестин.

Буває, що після цього нагріє окропу або кулю чи каменюкоу у печі покладе в воду і ще раз скупає породіллю й дитинку, а бува, що зразу готується до хрестин. Молитування — це ніби початок самих хрестин. Тому батько зараз спитає у баби: "А коли піп буде хрестити?" і йде зараз по кумів.

Баба ж те ім'я, що піп нарік новонародженному, зараз скаже діткам, як в хаті є діти. Скаже по-дітськи, наприклад: Івасик, Тасиничка, Демочко. Діти біжать до матері й питают: "Це, мамо, Івасик?" — "Еге ж, дітки!"

Хто увійде у хату чужий чи свій, то вони: "А в нас Івасик є!" — "А де ж ви взяли?" — "Баба принесла!" — "Ну то й глядіть же його, щоб великий виріс. Та й він буде ягнятко пасти".

Мати ж і собі скаже якесь слівце про ім'я, яке дали її дитині: "Яке ж погане! Зроду не любила такого імені" — "Та будете якось привикати. Воно ж з святого таки взято!" — "Хай Бог милує".

От ото і зважується мати його якось по-своєму охрестити, як принесе баба важке до вимовляння ім'я. Часом баба дорогою, як їй не подобається ім'я, перемінить його на свій лад. А дома ще перемінить ім'я на приемніше для людей.

По кутку ім'я швидко пронесеться, бо діти дітям зараз же похваляться: "А в нас Охтистик є". А ті у своїх хатах старим похваляться: "Охтистик є!" — "Де ж ти чув?"

Діти усіх на ім'я знають. Часом зі своєї хати старе не знає всіх дітей на ім'я, а дитина чужа усіх з кутка так і вичитає, як із книги.

Як у селі дізнаються, що баба од попа повернулася, теж почнуть балакати про хрестини: "Хто ж то у куми буде йти? Чи й нас покличуть?" — спитають у хаті. А той, що був на родинах, то вже не сподівається: "Я вже свій могорич у їх пив, хай ще другий хто посидить у людей".

Іде раз мірошник до млина, стрів бабу, несла курку до попа. Поздоровкався і нічого, пішов собі у млин. Там куча людей, ждуть млива.

— А в кого це могорич? Аж баба курку понесла.

— Та то аж у Хритонів, невістка, либонь, обродилася.

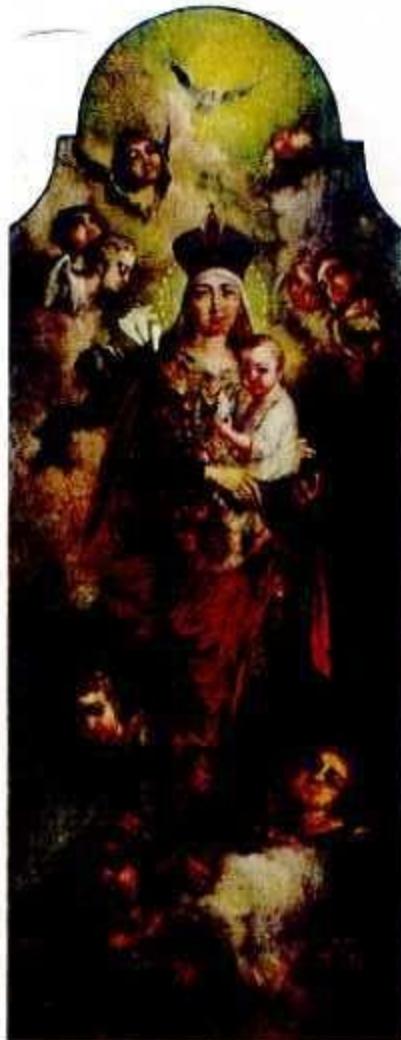
Замовкли всі.

— А нашо то треба курку ту нести попові, хіба без того гріх обмолитувати дитину? Адже і дома би курка придалася.

— Спитайся у попа про се.

— Моя стара довідалась раз, каже: "То давній ще звичай, був і до Христа. Як Мати Божа народила Сина Божого та хрести зібрались, то дві голубки за Христа подала. А в нас замість голубів курей несуть, бо де ж то тих і голубів набрати".

— А чого ж ото як курки немає, то піп зараз каже гроши замість курки дай. Грошей же не давали за Христом...

В. Боровиковський.
Богоматір. 1787

Приготування до хрещення. Перед хрещенням несе баба дитину до священика обмолитувати. Перед тим дитину загортают у батькову сорочку, кладуть на кожух, щоб була щаслива (Малинка, 266; Милорадович, 23; Ящуржинський, 77; Чубинський, 9; Іваниця, 351; Сумцов, 88; Іванов, 29).

Коли ідуть хрестити дитину, кума приносить крижмо і хліб, а кум — хрестик

На порті кладуть піж і сокиру, щоб уберегти дитину від уроків (Милорадович, 23; Ящуринський, 78; Kopernicki, 132; Kolessa, 118; Ploss, Kind, 203; Toepper, 81; Drechsler, 194; Bartels, 5; Köhler, 247).

З тою ж метою дають кумі печину, цілушку з хліба і сіль (Ящуринський, 78; Гриневич, 94; Чубинський, 9; Іванов, 29).

До хреста несе дитину кума (Малика, 266; Милорадович, 23; Ястребов, 142; Sütterlin, 233; Rüttimann, 166); в деяких регіонах баба (Гриневич, 94; Kolessa, 118; Kolberg, 211). У Німеччині переважає останнє (Ploss, 203—204); в Ісландії це належить до обов'язків батька (Bartels, 78).

Із хрещенням пов'язаний обряд давання імені дитині. Існує він майже скрізь, підмінність лише в тім, хто вибирає ім'я, як його вибирати, коли і яке.

Із записів відомо, що ім'я дитині вибирають родичі, однак дуже часто покладаються на волю священика. Часом цей обов'язок переймає повитуха. Куми, наскільки видно з записів, не дуже цим переймаються.

В інших народів вибирають ім'я батька, перш за все батько, повитуха або куми, буває, що радиться ціла родина (Ploss, 161—162).

Із вибором імен пов'язано багато звичаїв. У нас переважно дають ім'я святого, в день якого народилася дитина (Малика, 264; Шухевич, 5; Милорадович, 23—24).

Інколи називають на честь споїлок чи добрих знайомих, павіт якщо ті вже померли (Гриневич, 94). То саме зустрічаємо у великоросів (Балов, 95). В інших народів буває по-різному: дехто дає ім'я батька, матері або знайомих. Подекуди беруть ім'я кума, як-от у Німеччині (Ploss, 180; Peifer, 115). Ще частіше називають іменем діда. Так було у давніх греків, зараз зустрічається у німців, слов'ян, зокрема й у нас.

На імена буває мода, крім того, кожне село має своїх святих, на честь яких охрещують дітей. Улюблені імена дуже часто переходить із покоління в покоління у родині, й потрібен якийсь надзвичайний випадок або новий привлік моди, щоб іх застутили інші. Родичі одразу просять священиків дати після ім'я. Однак переважно усе робить священик, він і впроваджує нові імена, які приймаються або, наскаки, викликають спротив населення. У нас найчастіше зустрічаються імена Іван і Микола у чоловіків та Марія і Ганна — у жінок. Під час вибору імен з календаря намагаються не дуже вертатися назад і звертають увагу на те, яке ім'я гарне й популярне. Буває, що при виборі імен дитині керуються іменами володарів, папи чи інших славетних людей (Ploss, 181; Meier, 24).

У нас намагаються не давати дитині імені померлих членів родини, бо це принесе дитині смерть (Гриневич, 95; Züricher-Reinhardt, 131; Andrian, Altausseer, 111; Tetzner, 461; Drechsler, 193; Hoffmann-Krayer, 141—7). Такі самі наслідки бувають подекуди від імен родичів (Wuttke, 363; Kolberg, 177; Drechsler, 193; Adler, 427—30). Небажано також давати одинакові імена двом особам, бо одна з них помере (Гриневич, 94; Лепкий, 269; Świątek, 604; Drechsler, 193; Fossel, 62).

Дуже поширене вірування, що, коли дитина хвора, необхідно просто змінити її ім'я, таким чином можна вигнати демона, що спричинив слабість чи недіємість (Грінченко, 23. Пор. ще Lilientalowa, 155; Schmidt, 538).

На Харківщині вважають інакше і приписують зміні імені всілякі недіємість (Милорадович, 24).

У лапландців священики дають імена предків, але змінюють їх на випадок небезпечної слабості дитини (А. В., Обряды и обычай, 146—7).

До інших способів, яких уживають, щоб дитину не хворіла, належить і відомий за межами України звичай продавати. “Як у кого мруті діти, — пише Грінченко, — то треба, як дитя занедукає, щоб хто його закупив. Той, хто закупує, дає матері копійок 2—3 і видає на шию дитини хрестик” (Із у. н., 60—61). Тоді ту людину вважають хресним батьком; “закупний кум” має покласті гроші, а кума — звичайнє крижмо (Милорадович, 23). Узагалі можна продати першому стряпчому (Сумцов; Грінченко).

Євреї-кавказці викуповують дитину, щоб охоронити її перед злим духом Нум-Негіром (Сумцов, ів., 34). Галицькі євреї відородують

дитину бабі або іншій особі, що має дітей (Segel, 57—58; Lilientalowa, 155).

Тут варто згадати один звичай, відомий і поза межами України. Коли діти вмирають, то разом із дитячим місцем закопують живого кота і курку або дві лільки із шинкетом — чоловіка й жінку (Малинка, 263; Temesvary, 58).

Із цим також пов'язаний звичай не говорити певний час ім'я новонародженого. На Волині кума несе дитину одразу до породілій й ішепоче їй на вухо ім'я, бо мати повинна його перша почути, а іншим не скаже зі страху перед уроками. Коли ж хто запитає, тоді баба постіше відповісти: "Кума навілася й забулася" (Корепніцький, 132). На Харківщині вважали, що це могло спричинити смерть (Милорадович, 23).

У Моравії також існує цей звичай, але пояснюються іні тим, що дитина може стати балакуючою (Vaclavek, 122). У деяких регіонах це може тривати навіть до 7 днів, щоб дитя було "prostofekéa všelesné" (Bartoš, 5).

Ім'я у нас дають під час хрещення, як і в інших християнських народів. Що ж стосується дня хрещення, то тут є суттєві відмінності. У деяких народів, зокрема й українського, хрещення відбувається одразу після народження, і інших — як уже згадувалося, пізніше, однак обов'язково протягом першого місяця (Ploss, 185—188). Проте у північних аж 40 днів (Teitzner, 241).

Варто ще додати про неоднакове сприйняття дітей неправого добра деякими народами. У нас, як правило, дають ім'я дівні імена, на зразок Фтеонуми, Онисифор, Амфілох, Фіфрон, Гликерія і т. п. (Наші записи; Kolberg, 210).

Те саме бачимо у перм'яків (Янович, 150), німців та ін. (Meier, D, V. 113). На Шльонську, навпаки, дають імена святих, що винадають на той день (Vyhliadal, 38—40. Por. Jiriczek, 30—35).

Куми. Незаконне дитя приносить кумам щастя

Вибираючи кумів часом ще до пологів, батьки радяться одно з другим і надають перевагу приятелям, сподіваючись, що вони деколи чим поможуть. За честь мають покумитися з багатими та почесними людьми, паничами, панами. Часом звуть у куми й духовних, попадю, дяків, проскурно. Найчастіше ж рівно свою беруть.

Батько, як дізнається, коли піп казав приносити до хреста дитя, зараз і йде до обраних кумів. Заходить у двір чи в хату, вітаючись, звертається до господарів:

— Не одцурайтесь, будьте ласкаві, понесіть до хреста мою дитину. Прошу і я, і дружина моя!

— Спасибі за честь! Трохи й ніколи, але чом не йти, як просять. А коли ж маєте хрестини?

— Та зараз якби, піп переказував.

— То я й готовий (чи готова)!

І зараз стягає з жердки нову юпку чи кожух, найде у скрині трошей і почне убиратися.

Часом, як попередні діти вмирали, то батько, кого не стрінє на дорозі, того повинен брати в куми. А той, кого зустріне, не повинен відмовлятися, хоч би і ворог був. Один повинен попросити, а другий послухати, бо це ж звісно, яка річ велика. На того, хто відмовиться, дуже нарікають: "І чоловіка не послухав, і о хреста одрікся!"

І кумові, і кумі честь і слава однакова, чи то за дівчиною чи за хлопцем будуть кумувати, хіба що за дівчиною кума важніша, а за хлопцем кум. Спитають куми, як будуть звати дитину.

Часом, як куми все ті самі бере батько, то як він увійде в хату, то каже після того, як поздоровкаються:

— Ви ж у мене і за тим кумували, то будьте ласкаві й тепер не почурайтесь нас! Мені Бог сина ще послав (чи дочку), то нехай і цей вам хрещеником буде.

— Спасибі, що не забули нас!
І укупні йдуть до господи.

Буває, що і по дві пари кумів звати. Трапляється, що братів, сестер своїх беруть у куми, бо бояться з чужими куматися. Всі кажуть, що хрещеникові у хрещеного батька чи матері не можна брати дочки, а хрещениці не можна виходити заміж за сина своїх хрещених батьків. Але тим, що батьки їх покумались у парі за чужими дітьми, а не за ними, то можна побратися.

Незаконне дитя приносить щастя. Чого байстрюки всі щасливі такі? У чому сила, хто його знає? Кажуть, щоб гроші водились, то треба туди, де народилось таке дитя, проситися в куми. Якщо та покрітка погодиться, то треба взяти гроші, замотати у пояс, тим поясом підперезатися й іти хрестити дитину. Ті гроші не слід роздавати ні кому.

За байст्रям іде в куми охоче дівчина кумою, але бере ніж за пояс

і гроші, щоб причарувати багатого. То вже як за байст्रям іде дівка кумою, то зараз заміж піде.

Звичай запрошувати людей, щоб тримали дитину перед хрестом, сягає дуже давніх часів і зустрічається у "диких народів". Знали його й потанські германці ще перед приходом Христа. Християнська релігія дозвільно переняла його і намагалася унормувати (Ploss, 190).

У куми вибирають звичайно людей з добрими рисами, бо вважається, що вони переходять на дитину (Гринцевич, 94; John, 111; Тоереп, 81). Недарма кажуть: "З таким чоловіком треба куматися, щоб не лаятися" (Милорадович, 22). Зважають також і на достаток кума, бо його багатство дарує щастя дитині й забезпечує її майбутнє. Бідні люди особливо часто беруть багатій у куми, щоб дістти гарний дарунок (Януржинський, 77). У Німеччині це привело до того, що багато людей не хотіть брати на себе обов'язки кумів (Ploss, 192).

У нас ще зберігся старий звичай не підмовляти батькам — "від хреста гріх відказатись" (Януржинський, 77; Чубинський, 9; Гринцевич, 94; Лепкій, 270; пор. також Federowski; Wilanowski; Wenzel, 116; Лепкій, 269).

У куми вибирають передусім своїків, котрих люблять або понаажують (Малинка, 265; Милорадович, 22; Vyhlidal, 38—40; Wilanowski, 24—5), а іноді й добрих знайомих (Милорадович, 23).

Під Городенкою просять на першого кума чоловіка, що дружував на весіллі батька дитини, а на другу куму — дружку матері; таким чином, спершу звертаються до своїків і до чужих (Kolberg, 211). Коли діти вмирають, тоді запрошують брата й сестру з одної сім'ї (Милорадович, 22), або чоловік просять свого брата, а жінка свою сестру чи навпаки (Януржинський, 77; Kolberg, 175).

Коли і це не допомагає, тоді беруть перших стрічних (Милорадович, 22; Чубинський, 9; Kolberg, 175; Гринцевич, 95; Лепкій, 270; Kopernicki, 209; Ястребов, 142; Drechsler, 190; Тоереп, 51, 82).

V. Кушнір. *Матері*. 1972

Успенський, 74; Сумцов, 90; Андреев, 139), яких називають "стрібаними кумами" (Малинка, 265).

Звичай цей зберігається й у інших народів. У Німеччині запрошують у куми першого діда, бо вважається, що це приносить щастя (Ploss, 192).

За греків вважається, коли жінка тримає дитину перед хрестом, як відплату за певну послугу (Kolberg, 210).

Що стосується віку чи стану, то тут немає значної відмінності; однак нареченим не можна тримати одну дитину до хреста (Гриневич, 94; Торретт, 81). Подекуди це не залишають поза увагою: так, у Лехрайні у Німеччині кумувати можуть лише заміжні жінки (Ploss, 192); однак у Чехії й інших регіонах беруть неодружених, вибираючи, щоб тримали до хреста нареченні або закохані (Wenzel, 116; Kolberg, 175; Tetzner, 461 [капуби]).

На Волині вибирають у куми брата й сестру (Корецький, 209). Кумів не заведено міняти під час народження наступних дітей (Милорадович, 22), але коли з ними не ведеться добре, тоді треба взяти інших. Те саме можна побачити й на Моравії (Vaclavek, 122) та ін.

Обов'язки кумів, дарунки. Куми стають після хрещення нібито членами родини і перебирають на себе обов'язок піклуватися про дітей на випадок смерті батьків (Ploss, 198). На Холмщині кума мусить цілій тиждень годувати хвору матір своїми стравами (Kolberg, 176).

Окрема мова про дарунки. Крижмо дарують всіоди, згідно з релігійними приписами (Чубинський, 9; Kolessa, 118; Милорадович, 22). Крім того, заведено давати хліб або бублика (Чубинський, 9), подекуди то й трохи (Милорадович, 23). На Гуцульщині робить і більші дарунки (вінцо, коня, сорочку й сіряк) або обіцяє, що дадуть (Шухевич, 8).

Обдарованість хрещених — це звичай, поширенний в усьому світі. В Німеччині це часто були такі дорогі речі, що влада законодавчо обмежувала дарувальників. До наших часів у півці це вийшло з ужитку, й вони обмежилися даруванням так званого "Раєнвієль" і певного гроша (Ploss, 235—244).

Як дарунки використовують також спеціальнє начине одяг (т.зв. "Раінгобскчен").

Подекуди в обов'язки кумів входить покриття видатків хрестин: так, у Баварії, Гесії, Франконії кум мусить усе справити за свої трохи (Ploss, 226); так само і в Тульській губернії (Балов, 97). У нас куми складаються грішими для баби або ни даша гостину.

Хто просить в кумі. Кумів просить у нас, як правило, сам батько (Шухевич, 4; Малинка, 265; Чубинський, 9; Корецький, 132; Іванов, 29); тільки коли його нема, йде баба (Малинка, 265) або хтось із родини (Чубинський, 9).

Кумам приносять у дарунок хліб і сіль (Чубинський, 9; Іванов, 29). Це робить батько й у інших народів (Ploss, 193—195; Świątek, 127); в обов'язки баби це входить набагато рідше.

Запросини відбуваються переважно особисто; тільки в германських народів зберігається звичай просити листовно в усталений формі (Drechsler, 190 та ін.; Andree).

Число кумів. На Україні заведено просити одну пару. У багатьох часто буває дві й три пари; на Покутті, згідно з Кольбергом, запрошують і 15 пар.

В інших народів число кумів значно відрізняється. У північній Німеччині просять трьох кумів; для хлопця двох чоловіків і жінку, для дівчини — навпаки (Ploss, 197). Саксоній, крім того, розрізняють голочиних і другорядних кумів; семиградські півці запрошують дві пари, так само й поляки. У чехії їх число зростає до 8—10, швейцарі обмежуються п'ятьма особами.

Життя кумів. Зважають на те, щоб куми жили між собою згідно з вимогами церкви. Навіть за столом ім заборонено разом сидти; їх заборонено також віддавати грішному коханню, бо це шкодить дитині і їй не принесе добра; багато озер і ставів постало на місці, де пропалися куми, що відавалися чужолозству (Чубинський).

Кумам заборонено одружуватися, проте цього ніхто не дотримується (Франко, Балов). "Кум з кумою повинні жити, як брат з ріцюю сестрою" (Номис). Навпаки, моральні стосунки між кумами дуже часто вільні. Народні пісні свідчать, що такий стан наявував уже в

*На столі біля колиски
лежить повівач*

XVI столітті їй був досить звичайним (Чубинський; Kolberg). За те їй умішують в пеклі розпушні кумів зазичай зі знаками пияцтва (Сумцов, Къ исторії розвитія понятій народі о нравственному значенні кумовства).

Бути кумами дитині неправого ложа вважається за щастя. В Україні кажуть, навіть, що родини такої дитини набагато легші (Милорадович).

Вірування в особливе щастя незаконно народженої дитини відомі в усіх слов'янських, а також у германських народів. Цієї ж думки дотримуються в Київській і Подільській губерніях.

Ідуши на хрестини, кум підперезується "обратто", щоб водилася худоба, а кум бере за пазуху перо, щоб птаця добре велася. Інколи підперезуються шнурком і потім старанно зберігають його, бо він дуже допомагає при різних хворобах (Януржинський, 78). На Покутті приходить до хреста підперезані водоводом, щоб коні (і взагалі худоба) добре велися (Kolberg). Схоже бачимо у поляків (Pierzchala, 335). На Мазовії вважають, що дівчатам буде від того родитися льон, а хлонцям вестися коні (Kolberg). У канубів вважається за велике щастя тримати перший раз таку дитину до хреста (Tetzner, 461). У Нижній Франконії та деяких інших провінціях Німеччини кажуть, що це допомагає щасливо оженитися або вийти заміж (Ploss). Із подібними поглядами зустрічаємося у румунів (Dan).

Хрестини

Як і родини, хрестини — це неодмінні почесті щойно похрещеному немовлятку.

Чи раніше кумів прийде хазяїн до господи, чи й разом з ними, баба намагається не пропустити. Кум із кумою сходяться, щоб разом прийти до хрещення. Беруть хліб печений за пазуху (як на родини й похрестини).

Тільки-но кум увійшов у сіни, баба виходить йому назустріч. "Здрастуйте, бабо!"

"Здорові будьте, синашу, ану лиш, чи є у вас хліб? — обvizяється баба. — Покажіть його і нам!" Баба, взявши хлібину, іде в хату і кладе її на столі. Ця хлібина бабі потребна, бо від неї воно одріже цілушки й дасть кумі, як та йтиме з молитвянином до хреста. Тепер то вже не дуже пильнують за тим, щоб хлібину не в сінях узяти, але твердо за те держаться, щоб цілушку од того хліба дати кумі до попа і щоб потім нею нагодувати породіллю.

За бабою з сіней входить кум, часом з кумою, і каже:

"Добрий день! Будьте здорові з новонародженим!"

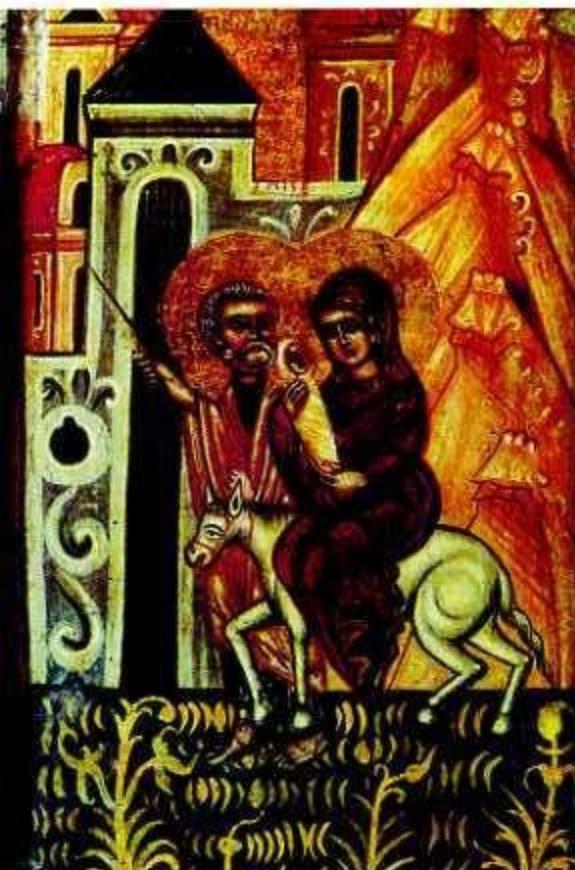
"Спасибі, — каже хто в хаті старший, — Просимо сідати".

Тут трапляються і гости звані, й рідня з чужого села.

Як зберуться всі, то ставлять на стіл страву всяку і могорич. Батько дитини за розпорядника, а вже його батьки — гости. Батьки радіють, що син їх порядкує. Так само, як і на родинах, частуються і дякують. Кум каже: "Посилай же, Боже, кумі, щоби таки очуняла та сина вигодувала. Та хай Бог помагає, а вам, куме, хай Бог дає, щоби нашадок великий ріс, многолітній був та вас стареньких підтримав. А вам, бабусю, — обертаючись до баби, — щоб таки діждали рушника маті (цебто женити, бо як женити, то дають рушники або полотно) або щоби пупець і од цього мали".

Усі кланяються і дякують, проказують: "Дай Боже", "Почали Боже". А хто-небудь з гурту і посумує: "Не такий наш вік, щоб ми діждали онуків женити".

Кума примовляє: "Будьмо здорові! Посилай же, Боже, дітки та на дітки! Кума хай одужує, а ви, куме, синові сидушку готовіть, а там і хатку думайте. Тепер так — син на ноги та й:

Фрагмент з ікони "Різдво Христове зі сценами з життя Марії". Середина XVI ст.

“Різніть!” За сином завше веселіш; і батьки щедріші, й гості веселіші, бажають “діждати женити”.

За дівчиною бажають: “Щоб і заміж давати діждали”.

Тільки поставали та подякували, а баба уже одкроїла окраєць кумового хліба і сховала у вузлик, і печини та вугілля зав'язала й коло цілушки приклала. З-за столу встали. Баба кладе серед хати кожух вовниою догори. Під кожух куми і гості, як можуть і хочуть, кладуть копійок по дві, по п'ять на щастя дитини: забирає їх потім баба. Поклавши кожух, баба бере дитину: “Ану лиш у кожух!” Принесла, поклала. Тоді куми і баба піднімають із кожухом дитину тричі — то піднімуть, то опустять — і кажуть: “На многа літ, на многа літ, на многа літ!” Баба бере дитину й дає кумі. Кума обгортає, а баба тихенько уткне їй окраєць хліба і той вузлик, що з печиною. Куми виходять. Кума, скоро вийде на вулицю за ворота, візьме той вузлик та через плече або через голову назад і кине на вулицю, щоб ніхто не бачив. Це щоб не зурочив ніхто дитини, бо “воно вперше іде на очі людські”. А цілушку так у пазусі й понесе і буде у попа з нею, поки й охрестя дитину, і назад принесе. У попа кум купує за свої гроші хрестика, а кума крижмо, яке потім залишиться породіллі, з нього шиють сорочинку, а синові сорочку, як ітиме до війська.

На дорозі ніхто не говорить. Приходять у хату і знов вітаяться:

— “Добрий день!” — “Добрий день!” — відповідають хатні. “Давали нам нехрешене, — каже кум, — а ми вам принесли хрещене! Поздоровляємо вас з (ім'я дитини)!” — “Спасибі!”

Кума дає дитину і ціушку бабі, а баба ціушку передержить у себе, а дитину матері дасть погодувати. Куми та гості сідають на лаві й розповідають, що в попа було, що по дорозі трапляється їм. Дехто до колиски заглядає.

Тим часом готують страви. Батько, як усе готове, просить за стіл кумів і гостей, садовит по старшинству, а сам сідає з бабою перед столом, як і на родинах.

На столі коло миски з капустою стоїть порожня миска. Скорі сіли, в ній кум кладе три ложки капусти. Потім і кума кладе три ложки капусти, а як більше кумів, то усі кладуть. Цю миску подають матері на піч, потім і всякої страви, яка є на столі, так само подають її їсти, а баба подала вже їй ціушку, щоби з'їда та “щоб добре годувала”. П'ють і в стелю кожне з чарки близкає, примовляючи:

— От такий рости! От така будь! От таке щастя хай Бог дас!

— Будьте здорові. Слава Богу, у хрестувели і назвали. Хай же велике росте та щасливє буде, многая літа!

— Дай же, Боже, щоб кума одужала та й сама годувала й доглядала, а син великий ріс та щасливий був. Щоб женить діждала, собі поміч мала, й стару доглядали діти, як і їх тепер доглядаємо!

П'ють, близкають і поведуть зараз річ, яка і в їх дитяча дола й утіха.

Мова ширшає, прямішає і стає ширі і правдива, од серця. Згадається життя колишнє і теперішнє, пригоди, хто які де мав. Піде мова про царів і про науку у панів, вирішуються життєві питання. Старий хто розкаже про давні часи, а молодші слухають. Баба помітила, що пора кінчати. Зараз бере полумисок, ставить на нього дві чарки горілки, хлібину і несе на стіл. Потім од породіллі іде до столу і кланяється до кумів:

— Спасибі кумові й кумі!

— І вам, бабо, а новонародженному на многа літ, — і кладе кілька копійок на тарілочку новонародженному на повивач. Гості

Т. Шевченко. Свята родина

так роблять і собі. Після цього встають, дякують Богові, хазям і бабі та й прощаються. Тут уже кінець хрестинам.

Але буває, що баба задержить гостей цих довше і посадить їх десь під грушою або на траві чи під повіткою. Гості бажають: "Щоб вас Господь одужав і надалі, бабусю! Ви трудитесь скрізь по людях, то і спасіння заробите. Дай же, Боже, іші й у тебе побачить вас, бабусю!"

"Пошли Господи! Спасибі вам, діти, що шануєте мене. Хай Господь вас не заставить. А мій уже вік видний".

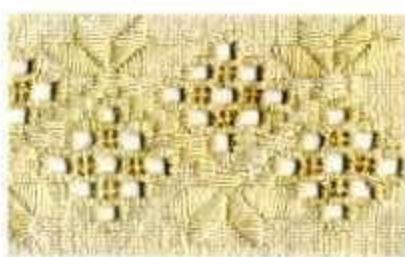
Після цього йдуть до батька дякувати і прощатися. Він проводить їх аж за двері.

Рідня часом дарує новонародженному гроші. Оце підійде зненацька до дитини, що чи в колисці, чи так у подушках, і покладе під манаттячко грошину: "На повивач".

До хрестин у купелі купають дитину, а після того, як од хреста принесли, купають лише на другий день.

Хрестини не можна одкладати.

Як розіб'ється що ненароком, то це добра ознака.

Хрестинами називається обід на честь новонародженого й належниці, який відбувається у всіх без винятків християнських народів. Ціла низка звичаїв пов'язана з цим обрядом (Ploss). Наїї звичаї не мають між собою суттєвих відмінностей.

На хрестинах, окрім своїків, присутні й запрошенні гости. За звичаєм, відомим і в інших народів, потрібно принести подарунок. У гуцулів жінки приносять перемітки, полотно, хліб або кидають волошки у купіль; чоловіки зазвичай кидаюти гроші в купіль (Шухевич, 5). На Поділлі дарують переважно борошно, горох, сушню і яйця (Ящуржинський, 77). У Ніжинському повіті жінки дарують гречані вареники з сиром, з капустою або з сушеними грушками зі словами: "Як вареник повний, щоб така була породілля: що вийшло з неї, то щоб наповнилось", а в нас кажуть: "Нá тобі паляніцю та затули бочки, де були сини і дочки" (Чубинський) або: "На, кума, кусочек, та закладай куточок, де був синючик" (Іванон).

Приносять також гречані млинці, палянинці, хліб, печену курку, сілку рибу, оселедці і інші види риб, мед, яйця, ковбасу, сало, крупу на кащу та овочі (Малинка, 268). На Покутті сходиться куми на похрестини з усілякими припасами: квасолею, горохом, бобами, сиром, сіллю та ін., а чоловіки з хлібом (Kolberg); так само у поляків (Kolberg, Świątek).

Колись хрестини сприялися дуже урочисто, доки дозволяли обставини (Милорадович, 27); тепер вони тривають не довше двох днів. Цей обряд згадується в літописі 1196 р.: руські князі "быша въ радости, и въ веселіи, и въ любви роздоша ся во своимъ". Щодо жі, то існує певний порядок. Передовсім спеціально на той день готують печину й палянину. У Ніжинському повіті їхпече баба одразу по пологах, а першу з них кладе породілт за пазуху під праву руку (Малинка, 268). Гуцули роблять калачики, звісні й обряд звється калачинами (Шухевич, 5). Схожі приготування відомі й німцям, вони готують т.зв. "Kindtaniskuefen" (Ploss).

З інших страв майже скрізь має бути каща, яка взагалі належить до обрядових страв і вживається й під час урочистих подій, приміром на весіллі. У давньому Цітникі згадується, що "бабы каши варят на собраніе, роженицамъ", те саме читаємо в збірнику XV століття (Сумцов). Кащу їдять, приміром, у Воронезькій губернії (Эти. Сбор., I, 218), на Покутті (Kolberg, 210), в Ходовичах (Kolessa, 119).

Уживають її також білоруси й росіяни (Эти. Сбор., I, 184; Сумцов, 85). Про її вживання римлянами згадується у Плії (fritilla pul.) (Сумцов).

Узагалі ж на хрестини подають все найкраще. Передовсім має бути горілка, якою все починається й закінчується. Як правило, її заварюють медом, цукром тощо. Залежно від того вона має різні назви. На Холмщині називають її крупником, на Покутті косматою, на Україні

варенухою, на Лубенщині "ковалевою горівкою" (від батька, Милорадович, 24) та ін., у Ніжинському повіті відомі горілки, настояні на калгані (*galich galangaе*), мишуковий голій, кальцибі (тих воніса, *semeni strychini*) і "семибратній кропі" (червонавий камінець) (Малинка, 269).

Порядок страв у кожному регіоні інший. У Ніжинському повіті після горілки подають закуску: сметану, варені яйця, картоплю, м'ясо, а в іншій солону й варену рибу (Малинка, 209). На Лубенщині баба готує обід із м'яса, а в наступні дні, — з риби, борщу, локшини, кніши, широгів і печени (Милорадович, 24). Подекуди готують борщ, юшку, м'ясо й рибу (Чубинський, 10). На Покутті подають горілку, закуску з м'яса, квасолі, капусту з олією, кашу, голубці з каші тощо. У Ходовичах — сир, масло, біого, капусту (перед її поданням молиться й п'ють горілку), борщ, м'ясо з борщу, росіл (бульйон), м'ясо й кашу на молоці (Kolessa, 119).

По вечорі баба дає варені або свіжі яблука. При цьому роздає "квітки", взимку з колосків жита або пшениці, влітку з барвінку, волошок і калини, щоб дитина була здоровим. Ту квітку кожний почине приструнити до дому, інакше його може спілквати нещастя. Підносячи квітку, баба частує усіх "варенухою" (Чубинський, 12—13). Такий звичай бачимо по всій території України (Kolberg, 212; Ястремов, 142; Ящуржинський, 79; Милорадович, 24; Корепніцький, 133). Гости віннують дитину (Kolessa, Kolberg). Куми й гости віннують гріш до купелі або кладуть його дитині в колиску (Милорадович, 27).

Цей звичай існує і усіх слов'янських народів та німців (Сумцов, Świętek, Siarkowski, Чолаков, Drechsler).

На Балканах й в Угорщині збирають також гропі в келишок, після чого маті кладе їх собі за пазуху, щоб дитина вже з молоком виросла любов до гропі і відтак вильнише працювала (De Воллан, 12; Kolberg, 212). Окрім обрядового дарування гропі, збирається ще невелика сума для дитини та баби (Kolberg). Волинський звичай вимагає висміювати бабу (Корепніцький, 133). Він має аналогію в Німеччині (Ploss, 231—2).

Хрестини й похрестини закінчуються тим, що баба пригощає всіх у корчмі.

Одразу після хрещення заборонено дитину купати. Поляки кажуть, що не змінить свяченой води (Siarkowski, 31).

Через деякий час маті відвідує кумів із подарунками (Bryukczynski).

Хрещення підбувается у нас у церкві одразу по народженні; вдома роблять не тільки в окремих випадках, коли не сподіваються, що дитина довго житиме. А от у деяких регіонах Німеччини й у південних слов'ян дітей хрестили у хаті (Ploss, 203).

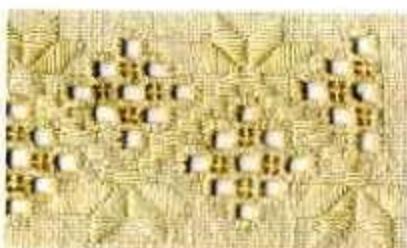
Хрест, усталений християнською церквою як символ очищення дитини й прийняття її церквою, зустрічаємо також у поганських народів із тим самим значенням (Ploss, 257). У христини обряд хрещення впродовж своєї історії зазнав багатьох змін (Ploss, 267, 279 та ін.). Варто згадати, що в нас хрестили, застосовуючи поливання водою, як в уніатській, так і в православній церкві, на противагу східній церкві, де прийнято занурювання під час хрещення.

Дитину тримає кума за відомими описами, зокрема на Поділлі. У півдів держить дитину найстарший кум, у Саксонії тримає по черій кожний з кумів, так само на Коломийщині (Kolberg, 213), в Оліденбурзі й інших регіонах Німеччини хлоця тримає кума, а дівчину — кум (Ploss, 210), у польській націоналі (Kolberg, Świętek).

Наш обряд хрещення не обходить й без численних забобонів. Іх так багато, що Плюс вбачає в них залишки давньої віри; все, що відбувається під час хрещення, має містичне значення і віншує дитині щастя або нещастя (Ploss, 212). На незвичайність і давність звичаїв під час обряду хрещення звертає увагу Вутке: "Хрест перейнитий паскріз забобоністю і перемінений з духового в щось випадкове; його уважають певною мірою за церковне чарівництво, а свячену воду за спосіб чарування, обе за найліпшу охорону перед уроками і чарами" (Wuttke, 363).

Передусім добрі вчинки кумів мають добре вилівати на майбутнє дитини. Вважають, який кум, така й дитина; вимагають від кума не лише душевної, а й тілесної чистоти (Ploss, 213).

Батькам, як правило, забороненойти до хреста з дитиною. Найбільше цього звичаю дотримуються у нас в Україні й у росіян

(Сумцов, 87). Проте на Галичині з бабою й кумами є сам батько, несучи подарунок священикові (Kolberg); те саме бачимо у поляків (Udziela, 80) і подекуди в німців (Ploss, 205). У Швейцарії батько лишається вдома (Zindel-Kressig, 35).

День хрещення має особливе значення, оскільки від цього залежить доля дитини; тому німці обирають для цього неділю.

У нас, як і в більшості народів, намагаються зробити хрещення якнайшвидше. Оберігання дитини під час хрещення також впливає на долю.

На Гуцульщині куми віщують дитині довгий чи короткий вік з того, чи по хрестинах легко свічу згасні, чи ні (Шухевич, 6). Варто зазначити, що світло свічки має зв'язок із віком під час ворожіння скрізь, а найбільше під час шлюбу і на Святій вечір.

Чхання дитини під час хрещення вказує на довге життя й добре здоров'я (Чубинський, 10; Іринищевич, 95). Це значення приписують чханню й за інших обставин. Плач дитини теж віндує здоров'я (Kolberg, Udziela).

Крик або плач — добрий знак, натомість за недобрий знак вважається, як дитина скривиться (Іринищевич, 95). У різних народів ці обставини сприймаються неоднозначно. Так, в Тюрингії вважають, що крик віндує довгий вік, те саме бачимо у вендів у Саксонії та Швейцарії.

На долю також впливають священик і свяченна вода. Залишки першого вірування, згідно з записами, не збереглися у нас, однак колись воно побутувало в українців, як і тепер у багатьох народів, зокрема в німців, чехів і росіян (Ploss, 216; Успенський, 74). Про це свідчить наше прислів'я: "Дурний тебе пін хрестив".

Зі свяченною водою та миром пов'язано чимало вірувань. На українському Поділлі не можна занурювати дівчину перед хломіями, бо виросте борода (Іринищевич, 95). Подібні погляди зустрічаємо й у інших народів (Drechsler, 195), у мазурів, вендів, в Мекленбурзі, в Альтмарку, в Ганновері, в Шотландії та ін.

У Новій Ушиці кажуть, що попи мають два різномідні мира, один для чоловіків, інший для жінок. Проте, коли помилково помажуть дитину іншим миром, тоді дівчині дістане бороду, а хлопець — пі (Іринищевич, 95). Те саме бачимо й у поляків з Пінчова (Siarkowski, 31).

Перед хрестом і по хресті, тобто коли беруть дитину від матері і коли повертають, у всіх християнських народів говорить одну стала формулу, яка походить з дуже давніх часів. Звучить ця формула так: "Забираємо в вас нехрешене, принесемо хрещене" або "беремо поганіна, принесемо християнін"; по хресті кажуть: "ми в вас брали народжене, а вам даемо молитви і хрещене" (Милорадович, 24).

Зустрічаємо цей звичай і в Німеччині, рідне у слов'яні (Ploss, 204, 207; Peiter, 115; Andree, 109; Patschovsky, 55; John, 131; Grüner, 33, 37; Kolberg, 131; Tetzner, 279, 325; Toeppen, 82).

Під час хрещення баба цілує епітрахиль. У Моравії та в деяких інших народів обходять із дитиною навколо вівтаря (Vyhledal, 30—40). Німці роблять це під час виводів (Ploss).

Обходження з дитиною навколо вівтаря або стола спільне для багатьох народів (Ploss, Tetzner [слов'яні]).

Деякі повір'я стосуються також і хреста. На Покутті воно залишається в дарунок дитині.

Разом з охрещеною дитиною всі вертають додому. Зазвичай намагаються повернутися так само швидко, як і прийшли. В Німеччині зажають ще й на те, щоб вертати тіло самою дорогою.

Коли дітей оберігають, тоді вносять до хати не через двері, а подають через вікно (Іринищевич, 95; Kolberg, 175; Чубинський, 10; Kosiński, 62; Корепіцький, 209; Drechsler, 195; Лепкий, 269). Так, в одному селі Уманського повіту перед хрещенням дитину обносять довкола бігуна, а по хрещенні подають її до хати, вийнявши шибку і вікні, щоб смерть не могла вийти звичайною дорогою за новонародженим (Ящуржинський, 78).

Такий спосіб використовують і німці, про що згадується в давніх записах. Відомий він також швейцарцям і полякам.

Пльос припускає, що це старонімецький звичай, який поширився у багатьох народів; так і тепер ще входить через вікно наречена чоловіка, попередній жінки якого помиралі (Ploss, 215). Цей звичай зустрічається часто й у слов'янських народів.

Речі, які використовуються під час хрещення дитини

На противагу цьому, в деяких народів заборонено подавати дитину крізь вікно, бо не ростиме (Ploss, Liefentalowa). У польській Ріпчицького повіту вважається, що це може привести до хвороби дитини (Udziela).

Прийшовши додому, кума передає дитину матері, намагаючись ще раз убездечити її перед уроками, провістити їй іцеліну долю, а матері підідність. У гуцулів кума відрізає дитині волосок срібним грошем, приносячи при цьому: "абис було таке щесливі, як іцеслине є срібло". Грін лішають дитині на "ростини", а дитину передають матері зі словами: "Най росте здорове та щесливче" і засвічують свічку (Шухевич, 5).

На Україні кладуть присену дитину на кожух або обносять круг стола, щоб уготувити їй рай (Сумцов). Також об'ядують її "полосками", щоб була підіда (Чубинський).

Зливки

На другий день після хрестин приходить баба ще вдосвіта до них, у кого вона бабує. Христосається, порядкує в хаті.

Йдучи по воду до колодязя, проказує "Отче наш", потім шепче: "Іду водиці брати. Стало мене три янголи стрічати: один Михаїл, другий Гавриїл, третій чудотворець Миколай. Стала я їх прохати: "Чудотворче Миколаю! Помагаєш на водах, поможи й мені водиці набрати, молитвищу, хрещену рабу Божу N, обмивати, й напувати, і покорму визивати".

Як прийде до колодязя, шепче знову: "Добривечір тобі, водо Оляно, і ти, земле Тетяно. Прибуваєш, водо, із гір, із долин, з-під червоних калин, з лісів, з підполісся, щоб так прибувало породіллі покорму для молитвяного, хрещеного младенця N".

Набирає відро вповні, "щоб було вповні і корму", і принесе вповні їй до хати, наливає в горщечок тієї води і кидає туди насіння трохи. Потім пригріє, аби залиплілося воно. Ставить посеред хати ночви і кладе в них гілячок великомісної верби, що осталась, бере у руки горщечок з сім'ям та водою й іде до ночов. Сюди приходить і породілля. Вони разом ставлять свої ноги у ночви: і та праву, і та праву, а лівими на землі. Баба тоді бере воду з сім'ям і ллє лівою рукою на свою праву руку. Вода з сім'ям біжить по ліктях; під лікті підставляє свої пригоріші породілля і їй у жменю біжить вода. Сю воду вона п'є і єсть те сім'я, що попало з водою в жменю. Потім бере баба горщечок у праву руку і ллє воду з нього на свою ліву руку. Породілля робить так само для того, щоб так прибувало корму породіллі, як прибула з ліктя вода і сім'я. Потім умиває тією водою баба породіллю і шепче:

"Ти, водо Оляно, і ти, земле Тетяно, ти для всього creadа. Ісус Христос тобою вмивався і червоною ризою втирався, для доброго діла готувався. Ти прибуваєш із гір, джерел, з лісів звідусіль, щоби так прибувало молитвяний, хрещений рабі Божій N, для молитвяного і хрещеного младенця N, корму".

Після цього породілля умиває бабу і рушником вони утираються, а пупець (це ліктів чотири або п'ять полотна) лежить на готовлений коло їх.

Після цього обмивання породілля кланяється бабі і просить прощення. Потім баба кланяється породіллі і просить прощення. Ці зливки робляться не прилюдно, а як ще всі сплять.

Воду, що в ночвах і в горщечку, зливають з тією, що в відрі зосталась, гріють і в купель ллють. У купелі їй породіллю, і дитину купають, а потім що воду виливають десь у таке місце, де ні скотина, ні людина не ходить.

Так очистивши тіло і душу, породілля одягає чисте вбрання і дожидає, коли прийдуть куми і приятели "на зливки". А ті,

Днів через два бувають зливки, або рай. Приходять тільки баби. На стіл кладуть хліб і сіль. Повитуха непочатою водою, цебто узятою вранці до схід сонця, обмива породіллі обличчя й руки, щоб ніхто не зурочив, і груди, щоб був покорм.

Микола Сумцов

*Богоматір-годувальниця.
Черкащина. Імовірно кінець XIX ст.*

йдучи, несуть калинки на пиріжки, грушок, такого чогось, щоб і породілля, і самі попоїли.

Поки не буде зливок, то вірять, що молока у породіллі не буде. А як зілле баба, то так і почує в собі породілля переміну, що молоко є у грудях, а до цього часу не годує. Як дас перший раз грудь дитині, то за лізяку під себе кладе. З цього часу і під дитиною, де би воно не лежало, повинен бути ніж, щоб ніхто його не обідив чи крикливіями, чи чим другим. І так до шести неділь.

Також відомо, що як мала дитина з'явиться, то до шести неділь у хату не можна нічого вносити з одежі по заході сонця, щоб крикливів не нанести і уроків усяких. Як уже мати почне ходити, то увечері по заході сонця вона, а не баба, бере ніж і хрестить усі вікна, двері й комін і приказує: "Сам Сус Христос на дверечках, а янголи на віконечках". Це повторює тричі щоразу щовечора цілий рік.

Зустрічаємося з віруванням, що мати не може годувати дитину, доки та не охрещена: її заступає чужа жінка (Чубинський, Сумцов, Temesváry, Йшуржинський, Малинка, Іванов).

Подібний звичай є також у багатьох європейських і азійських народів, зокрема в угрів, болгар, румунів, вірмен та ін. (Ploss, Temesváry, Urba).

Зливки відбуваються з незначними відмінностями по всій Україні (Чубинський, Богданович, Арендаренко).

Баба, зливачки воду на руки породіллі, яка стоїть однією погою в мисці, на вінку чи на сокирі, прощається з нею. Це є звичайним очищеннем породіллі, яка внаслідок пологів стала нечистою. З незначними змінами зустрічаємо це у диких народів, а зараз у численних племен з різних кінців світу (Сумцов, Ploss, Schmidt, Petrović).

Одразу після зливків мати може йти до виводин, що в нас настає по 40 днях, як і у євреїв, єгиптян, греків та ін. Перед тим вона не сміє нікуди виходити й усагілі вважається нечистою (Ястребов, 144; Шухевич, 5; Редько, 110; Drechsler, 204).

Як і баба під час молитування, поліжниця намагається доторкнутись інструментом священика. У багатьох народів це має добрий знак. Поляки вважають, що тоді дитина матиме довге волосся (Kolberg).

Похрестини

За зливками настають і похрестини, іноді у той самий день. Зливки були святом баби, похрестини — святом породіллі. На похрестини запрошуєть кумів і приятелів. Жінок кличуть разом з їхніми чоловіками. Часом ті самі гості, що на зливках були, застаються й на похрестині.

Похрестини починаються так: кум кладе на покуті, як і перед хрестинами, кожух вовною наверх. Страва на столі. Породілля сідає на покуті на той кожух, її кума або баба подає дитинку на руки. Тоді й сідають, як звичай велить; старші коло неї з правого і лівого боку, батько й мати, як і перше, перед гістьми. Батько повинен вітати гостей. Баба сідає коло породіллі з правого боку.

Страва тепер подається краща, ситніша, розкішніша. Промовляють так:

— Спасибі, що не почурались нашої хати! Дай же, Боже, щоби діждали весілля, щоб оце росло та батькові чоло давало, а хрещеному вечерю носило, та виросло і у пригоді було нам і людям!

- Посилай Бог добра ковалеві й ковалисі (цебто батькові і матері) й тій бабі, що була при цьому лисі.
- Щоб цвіло, як вишня повне було.
- Хай зозуля їй (чи йому) та вік довгий кує!
- Щоб орлом до неньки літав!
- Щоб і славу, й честь собі мав!
- Щоб собі щастя видівала і неньку втішила.

Часте той, кому батько доручить, не минаючи нікого. Часом хто і приспіває, часом щось баба сама заведе, той на язык заграє, а хтось і пританцює. А старіші покепкують з молодших. Часом дід або баба притупує під музику, як молоді почали вже дріботіти. Співають і пісень почесних, гарних.

Батько і хазяйка видадуть усе, що мали дати гостям на закуску. Гості як побачать, що вже швидко і кінець гулянню, складаються по скільки знають. Часом до складки дає і батько сам, гості, чоловіки й жінки по гравеніку. Принесуть складчини, і гостища триває. Мати може вже й не сидіти з дитиною на покуті. Літом то і в садку сідають.

Од цього звичаю рідко де одступають.

Баба звичайно остання іде додому. Візьме свій пупець, попрощається і йде. Їй ще й мати що-небудь дасть: чи грушок сухих, чи борошна на варенички, чи чого іншого.

Усі розійшлися, а зосталася у хаті тільки породілля і той чоловічок, що його треба все в хаті держати і доглядати.

Виводини

Від пологів відраховують шість тижнів. Раніше жодна жінка не йде до церкви. Після шести тижнів ідуть породіллі на виводини у суботу, бо, звісно, кожній хочеться до церкви піти й дитину понести.

До шести неділь ходила кожна у поганих сорочках, щоб не псувати кращих, а тепер, як уже очистилася, скидає стару сорочку і надіває нову. Як переодягнеться, вийде у сіні і перекине стару сорочку через голову назад, а потім і віднесе її туди, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, що так годиться, щоб показати, що нечисте одійшло і попереду вже його немає.

Виводяться так.

У суботу з вечора переодягнеться молодиця і дитину у новеньке перепов'є, візьме її на руки, під пахву візьме хлібину і гравінью грошей та йде до церкви. Стане у бабинці у притворі і кладе хліб. Піп на початку вечерні, чи всередині, чи після всього уже, прийде до неї, бере з рук дитину і читає свої молитви: а що він там каже, нічого не чутно. Потім іде з дитиною у вівтар. Як хлопчик, то аж поза престолом у вівтарі обнесе кругом і тоді тільки виносить в другі двері й кладе перед вратами долі, а як дівчинка — то не несе у вівтар, а прямо похрестить перед вратами дитинкою і кладе її, бо дівчинці не можна бути у вівтарі. Молодиця, поки піп обнесе і похрестить дитинку, поцілус ікону, хрест і попа у руку, піде, візьме дитя, закутає його у полу, ще раз поцілує ікону і йде між жінок, і вже у церкві стойть до кіння служби. Хіба дитя дуже кричачиме, то вона вийде.

Дома, як увела вона, як і всяка жінка вже живе, що діти має. З чоловіком тепер знову живе, а до виводин рілко це буває.

Замітки при виводинах. Первіс од усього стерегтися треба жінці з дитятком, як стріне другу жінку теж з маленькою дитинкою або хто другий зазіхне на дитину, то кажуть: "Сіль тобі в віці" або "Держач тобі під хвіст". Жінки ж то в цьому разі

M. Пимоненко. Зустріч із земляком. 1908. Фрагмент

Якщо порівняти: раніше жінка до виводин виродовж сорока днів не ходила до церкви, де велики скучення людей, зарах ми також рекомендуємо протягом місяця обмежити спілкування зі сторонніми. Ми не говоримо зарах про наврохи, хоча, ви знаєте, я не раз спостерігала: коли прийдуть, стануть над колискою і "ой яка дитинка, як лялечка, ой яка". — дитина під вечір починає блюзати, безперестанку плакати, мене як лікаря викликають, і я не знаюжу жодних причин,

прямо кажуть так, як і баба, як дає кумі "угіль та печину"; "Угіль та печина — лихим очам".

На виводини ідуть і молодиці, що народили неживу дитину.

Про молодицю, що з першим, кажуть, що вона "первістка"; про ту, що з другим, кажуть "вдруге", "з другим", потім "з третім", а далі вже немає назв.

Кажуть, що як іти на виводини, то треба дитину зверху пелюшок підперезати якимсь поясочком або стьожечкою. Як прийти із церкви, розв'язати, сховати і держати до часу. А як буде вінчатись, підв'язати тим поясочком, щоб не видно було, то кажуть, що тоді буде багате і гарне життя в своїй сім'ї.

Обмінчата

У Михайла жінка привела дитину з трьома головками, і на крайніх двох головках ріжки, а на ногах такі кігті, як у собаки. Усі казали: "Це обмінча", "Чиста обміна", — кажуть на хворого. Вірять, що обмінчата — це кара за те, що працюють у святковий день.

Якась тасмна сила Божа є в тому, що у людей родяться ті, що не при хаті згадують: часом із хвостом і ріжками. Хай Бог оберігає усякого! Чого воно так буває, Бог його знає, а видно щось та винні перед Богом ті люди, що отаке нещастя їм. А буває, що родиться як слід дитя: і гляди, то йому і на роду написано послужити на людську долю та щастя, а ворог візьме та й підмінить. Так люди кажуть, а Бог його знає, чому так у світі діється.

Обмінчат цих є доволі. Їх по очах упізнати можна, бо є таємні обмінки, такі, що ні мати, ніхто інший не знає, що воно обмінча. Кажуть, що як подивиться жінка на щось недобре, як ходить дитиною, або з переляку — то відб'ється на дітях. На одних то так і кажуть, що то обмінчата, а на других, хоч вони ще страшніші бувають од обмінчат, то їх так не називають. Та ї не всяка мати і не всяка баба похваляється, що ніби підмінене у неї немовля. Гірко ж перед миром і страшно перед нечестивим, що отаке скойлось.

Як жінка родить дитину, то не можна гасити світло, доки дитина не обмолитована. Інші кажуть: "Та що там те світло поможе?" Хто не вірить, то гасить світло. От у таких випадках і буває, що чорти перемінюють дітей. А чортенята, то це ті ж обмінчата, котрі взяті нехрешеними. Сам чортяка не може приступити до чоловіка, він має собі підручних таких же людей, тільки що вони нехрешені. Через те чорт має над ними владу; він ними командує, а вони підмощуються до людей, котріплачуть або зажуряться любимим або любимою. От із таких обмінчат і роблять.

Не менше, ніж уроків, бояться в нас злих духів і відьом, які, скрипталиши тим, що дитини нехрешена і що ніхто на неї не знажає, викрадають її, залишаючи замість неї свою, погану відміну. Таку дитину бізду можна віднати по її крику, непісантності та по великий голоні (Сумцов, Чубинський, Kolessa, Nowosielski, Шухевич, Гріченко, Изует народи (лісунка без тіл). Ястребов, Франко, Лепкий (русланки), Соколов).

Віра в духов, що переслідують дітей, поширенна в багатьох народів світу. Зокрема, так було в давніх євреїв, греків і римлян; нині зустрічаємо її у персів, калмиків, угорців, індів, литовців, ірландців, шотландців і дуже часто у германських і слов'янських народів (Ploss, Schmidt, Wintemitz, Вензиг). Віра в підміну дітей поширенна майже

виключно в германських та слов'янських народів. Імена духів у різних регіонах відповідно відрізняються: це можуть бути чорти, відьми, погані, карликі, білі пані та ін. (Ploss, Афанасьев, Мацтет, Кандл). Віра у відміну очевидно, німецького походження (Polivka).

У Німеччині взагалі вірять у відьом.

Відомі відьми і слов'янам. У чехів дітей викрадають подудини, у поляків стрижки або богіні, або "ргуролідпіс", у венгів перед-пельниці.

Щоб відігнати злих духов, використовують ті самі способи, що й проти уроків: сіль, часник, заїзо тощо.

1) Кладуть під подушку чи в колиску святі обряди, молитви та інші святі речі; допомагає й свята вода.

2) Велику силу має посвячена свічка. У гуцулів запалює її баба одразу по народженні дитини і приспівує: "Засвічу свічку / Піду по землю / Ладину шукати, / Обкурити хату" (Шухевич, 3).

На Поділлі запалюють свічку через 3 дні і 3 ночі (Грищенко) або клаudуть коло поділлянки трійцю (Чубинський). У білорусів Віленської губернії запалюють освячену свічку і тримають її перед лицем по-поділлі (Сумцов). У росіян використовують для цього вінчальні свічки (Балов, Ploss, Афанасьев, Редько, Покровський). Запалювання свігла й вогню скрізь вважається ефективним засобом від злих духов (Wuttke, Bartels, Lilientalowa, Іванов, Дан); римляни також використовували свічки при пологах.

У Болехові свічка горить протягом години, щоб відьма не вкрала дитину (Грищенко), у Ходовичах свічку запалюють після першої ночі (Kolessa). У Лубенському повіті засвічують свічку перед хрестинами, бо інакше може статися нещастя; так якось хлопець перетворився на дівчину (Милорадович).

3) Не слід класти дитину за плечима, оскільки тоді нечиста сила легко може її викрасти (Грищенко, Чубинський, Лепкій, Lilientalowa).

4) Духів відганяє присутність людей, тому є поширенім звичай варувати коло поділлянці.

У південних слов'ян збираются жінки з дарунками і "чуваю бабине" цілу ніч протягом 7 днів: "тоді не сміє ніхто заснути" (Вук Караджич, Милишевич, Krauss). У росіян не заведено залишати породилю з дитиною самих, бо може домовик забрати новонародженого (Балов). Про це згадується в споминах з подорожі (Редько) з XVIII ст.

У євреїв заведено сидіти коло породилю перед хрестом десятьюм чоловікам і прочитувати місія зі Святого Писання (Lilientalowa).

5) Щоб обдурути "віщицю", загортавають у пелюшки макогін і кла-дуть його коло матері (Лепкій).

6) До ряду охоронних засобів від злих духов і уроків, безперечно, належить такий поширеній звичай — класти новонародженну дитину під лавку, під стіл або на піч. Сумцов пов'язував це з обридом усновлення дитини через батька, а Рохольц і Вугке — з прагненим заховати дитину, вберегти від аних сил і забезпечити її добру долю.

На Шленську класти дитину на землю, щоб набралася сили (Drechsler); у чехів — на стіл, щоб була слухняною (Vaclavek, Bartoš), щоб жила під хлібом, мала добру пам'ять і трималася хати (Bartoš), щоб була працьовитою і мудрою (Ploss).

У Німеччині класти дитину на ліжко матері й гойдають, щоб не можна було її зачарувати (Köhler).

Потім просто заспокоюю, заспокоюю, мама тихенько пошептала на дитину молитву, і все минає. Ми не все знаємо про психологію дитини, хоч багато вже розкрито. Можливо, вона відчуває очі, енергетику, і не кожна енергетика для тієї чи тієї дитини є сприйнятлива. Тому ми рекомендуємо до місія намагатися не навантажувати дитину спілкуванням із сторонніми людьми.

Зореслава Шкіряк-Нажник

Оповідання про відміну

Один парубок любив дуже дівчину, та не казав батькові та матері, що він її любить і хоче її брати собі за жінку. От як він похвалився своїм батькам про це, то вони відмовили. Він через те дуже зажуривсь, та й почала до цього уночі ходити та дівка, що він її любив. І байдуже, бо він думав, що це жарти. Коли дивляться люди і його рідні, що він дуже переводиться, стає худий та поганий. Почали його допитуватися: "Що це тобі

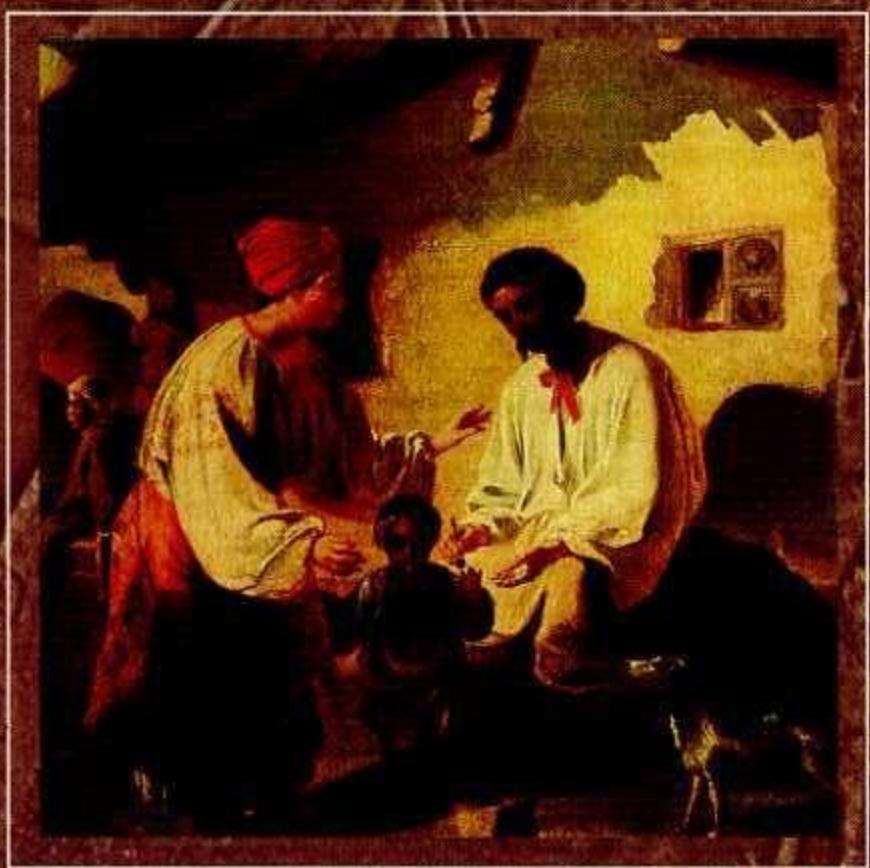
сталось? Чи ти нездужаєш, чи ти журишся за чим-небудь?" Він довго не признавався, а далі, як уже зовсім приходиться до горя, так він і розказав, що до нього ходить кожної ночі та дівка, що вони її не дозволили брати. От тоді вони давай допитуватися людей, як би того бідного парубка визволити із біди. Люди порадили піти до священика. Так і зробили. А він порадив так: "На, — каже, — тобі служебний пояс і хрест та нося на ший, і як прийде та дівка до тебе, то ти її обхватиш тим поясом, а хрестик накинеш на шию". Він так і зробив. Пішов у повітку спати, приходить та сама дівка та й стойть, а він каже: "Іди лягай", а вона каже: "Одкинь те, що в тебе є". Ну, він таки і відкидає того пояса та хрестика, так вона стояла оддалі й лягла. Він враз охватив її служебним поясом і хрестик надів на шию, то вона тепер не обмінча, а справжня дівка, тільки нехрешена. Вона й каже: "Тепер ходімо до батька і матері".

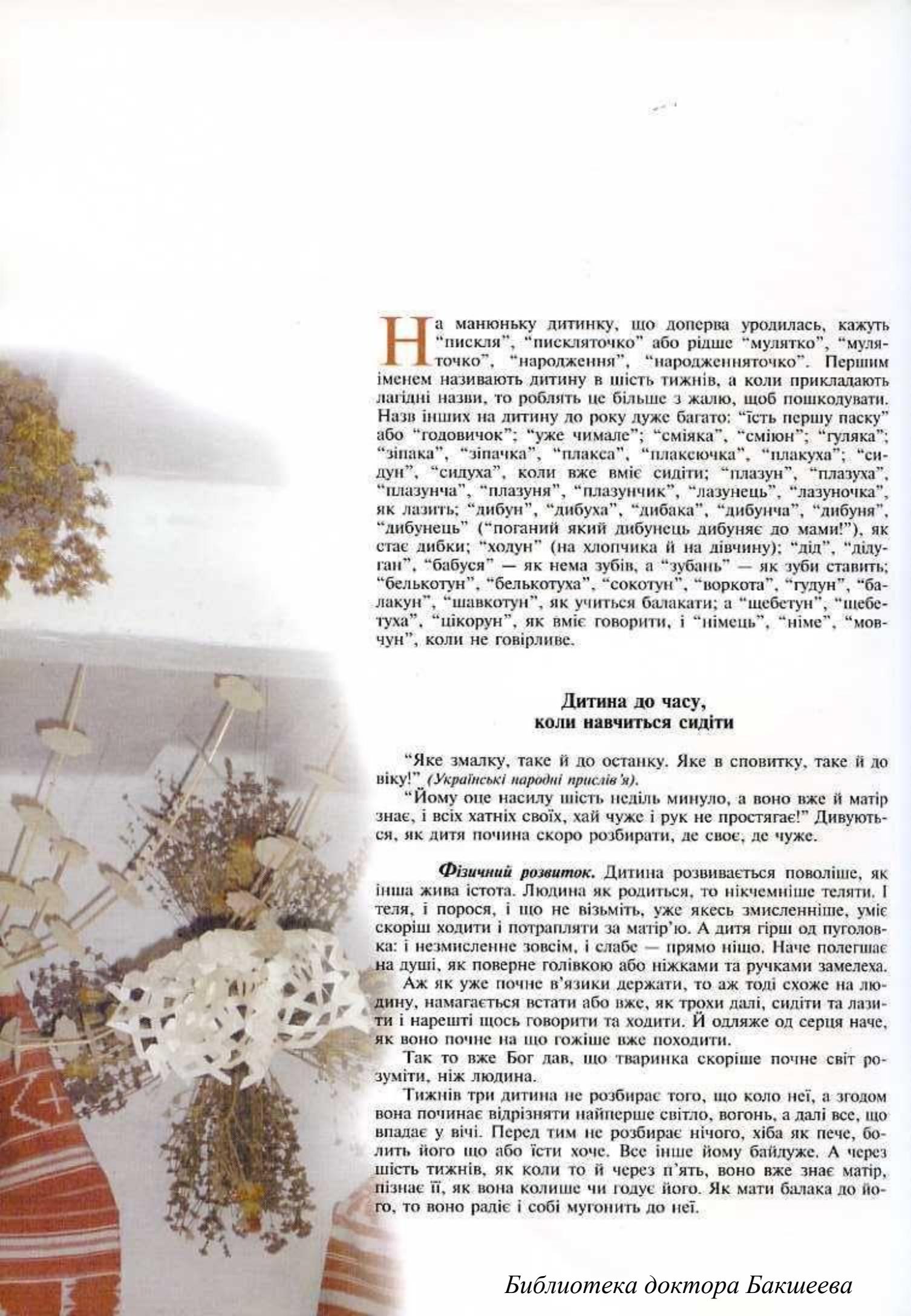
Як увійшла вона в хату, така тобі дівка, гарна та розумна. Зараз вони призвали попа, охрестили, дала їй ім'я, потім справили весілля по-хазяйськи. Як закінчили весілля, вона й каже своєму чоловікові: "Ну, я в твого батька нагулялася на весіллі, ходімо ще й до моого, тільки, що тобі не буде ввижатись, нічого не бійся. Як прийдеш до моого батька, так що він не буде мені робить, щоб ти не обзвивався". Він погодився.

Ідуть та ідуть, приходять до болота, коли це двері прямо в плав самі одчинилися. Вона каже: "Ходімо, не бійся нічого. Як тебе будуть питати, що будеш брати, чи золото й срібло, чи вугілля та чавун, то щоб брав вугілля і чавун". Увійшли у ту хату, аж сидить її батько та зараз як почав її лаяти і бити, а цей її чоловік нічого не каже, все мовчить. От як уже кінчив її лаяти та бити, посадив їх за стіл, пригостив та й сказав своїм слугам, щоб вони набрали їм по клунку чавуна та вугілля. Слуги набрали, тоді батько, цебто сатана, випровадив їх зі свого житла. Вони пішли. На шляху подивились, аж у мішках срібло та золото. Так вони набрали собі грошей та й живуть дуже гарно на диво всім людям. А того місяця (плаву) вже не знаходили, бо воно їм стало невідоме. (Записано від Павла Сілонька, 40 літ).

ДИТИНА В ПЕРШІМ РОЦІ

На манюньку дитинку, що доперва уродилася, кажуть “піскля”, “піскляточко” або рідше “мулятко”, “муляточко”, “народження”, “народженняточко”. Першим іменем називають дитину в шість тижнів, а коли прикладають лагідні назви, то роблять це більше з жалю, щоб пошкодувати. Назв інших на дитину до року дуже багато: “єсть першу паску” або “годовичок”; “уже чимале”; “сміяка”, “сміюн”; “гуляка”; “зіпака”, “зіпачка”, “плакса”, “плаксючка”, “плакуха”; “сидун”, “сидуха”, коли вже вміє сидіти; “плазун”, “плазуха”, “плазунча”, “плазуня”, “плазунчик”, “лазунець”, “лазуночка”, як лазить; “дубун”, “дубуха”, “дібака”, “дібуничка”, “дібуня”, “дібунець” (“поганий який дібунець дібуняє до мами!”), як стає дібки; “ходун” (на хлопчика й на дівчину); “дід”, “дідуган”, “бабуся” — як нема зубів, а “зубань” — як зуби ставить; “белькотун”, “белькотуха”, “сокотун”, “воркота”, “гудун”, “балакун”, “шавкотун”, як учається балакати; а “щебетун”, “щебетуха”, “шкорун”, як вміє говорити, і “німець”, “німе”, “мовчун”, коли не говорливе.

Дитина до часу, коли навчиться сидіти

“Яке змалку, таке й до останку. Яке в словитку, таке й до віку!” (*Українські народні прислів'я*).

“Йому оце насилу шість неділь минуло, а воно вже й матір знає, і всіх хатних своїх, хай чуже і рук не простягає!” Дивуються, як дитя почина скоро розбирати, де своє, де чуже.

Фізичний розвиток. Дитина розвивається поволіше, як інша жива істота. Людина як родиться, то нікчемніше теляти. Г теля, і порося, і що не візьміть, уже якесь змисленніше, уміє скоріш ходити і потрапляти за матір’ю. А дитя гірш од пуголовка: і незмисленне зовсім, і слабе — прямо ніщо. Наче полегшає на душі, як поверне голівкою або ніжками та ручками замелеха.

Аж як уже почне в’язки держати, то аж тоді схоже на людину, намагається встати або вже, як трохи далі, сидіти та лазити і нарешті щось говорити та ходити. Й одляже од серця наче, як воно почне на що гожіше вже походити.

Так то вже Бог дав, що тваринка скоріше почне світ розуміти, ніж людина.

Тижнів три дитина не розбирає того, що коло неї, а згодом вона починає відрізняти найперше світло, вогонь, а далі все, що впадає у вічі. Перед тим не розбирає нічого, хіба як пече, болить його що або їсти хоче. Все інше йому байдуже. А через шість тижнів, як коли то й через п’ять, воно вже знає матір, пізнає її, як вона колише чи годує його. Як мати балака до його, то воно радіє і собі мугонить до неї.

Одне швидше, друге пізніше, а все вже близько трох місяців починає чути звуки або ще раніше задивлятися на світ і на матір. А далі — то вже в хаті знає своїх і чужих. Як хоче що виявити, то плаче або руками досягає.

Найбільше ходять коло дітей і люблять їх матері

Батька діти не дуже притягають, так, що часом здається, мовби він любить їх лише через матір. Часто навіть удають батьки, нібито кохають свої діти, але тримаються від них подалі.

Цікавість до дитини

Як хто прийде в хату, де є дитина маленька, цікавиться, чи є щість тижнів, чи півроку минуло, чи вже рік буде. Як є щість тижнів уже є, то дають на руки потримати. До півроку має вже сидіти дитина, а як ні — то вже клопочується. Цікавляться про те, чи в'язки тримає дитина, чи сміється вже до когось, як займати її, чи впізнає когось, чи сидить, ходить, говорить, чи зубики є.

Сповивання й колисання

Скоро найдеться у світі Божому дитина, кладуть її на полу або на лежанці, на кожух або її на печі на подушку. Як ще нішо не налагоджене, лежить собі воно несповите; хіба мати заглянє до нього. Більше як день не держать несповитою, щоби не зашкодити і щоб дитина виросла стрункіша. Сповивають, щоб вирівняти ручки та ніжки і щоб само себе не покалічило, бо мале дитя тягне ручками все, що попаде, та дрипає себе нігтиками.

Як спов'є мати перший раз своє дитяточко і потім, як сповивають його, то хрестять тричі мовчки, носика притиснуть рукою і губами цмокнути для того, "щоб носика не залежало".

Сповивають дитину скільки хто хоче. Строку одного для всіх немас. Одні раніше перестають сповивати, бо воно спокійнє і так собі вже спить, розповите, а другі довше, бо воно кричить, привикло до сповивання і не хоче несповите спати або неспокійне вдалось. По дитині бачать, що пора її вже перестати сповивати, довше півроку не сповивають ніде.

Сповивання після виводин, як де, то її зразу кидають, а втім, довше восьми неділь не сповивають, бо цього і дитина не хоче, як почне уже дуже володіти ручками й ніжками.

Щоб легше приспати дитину, — а всі кажуть, що то найкраща дитина, як довго спить, — кладуть її у колиску. Перший раз кладуть її, коли спов'ють, або аж на третій день. Особливо поспішають класти, як дуже неспокійна і криклива, бо тоді легше її колихати, щоби мовчала. А хоч і не мовчить, то якось в колисці зручніше.

Колиска для того ж і є, що нею найскоріше можна приспати дитину; он на возі її то задрімаєш од хилитання, незчуєшся й коли, як і в колисці.

Однаково, чи перший раз кладуть у колиску, чи вже ув останній раз, похрестять та положать залишку ту, що з родин її мати лишила коло себе. Буває, що похрестять часом і ножем, як ото і вікна хрестять, двері та комин, і промовляють молитву:

Сповивання й колисання

Спостерігаючи раз у раз, як спідомість немонити спливає з безодні, мати, сама цього не знаючи, спостерігає в цьому томунку дусі процес народження людства, що повторюється знову і знову.

Ромен Роллан

*Малютко у вишитанці. Київщина,
с. Липовий Скиток. Початок ХХ ст.*

Раніше більше літину сповивали, бо в хаті не могла бути незмінно однакова температура, а дитина у сповитку мала відносне тепло. Але ми бачимо, що дитину не радили сповивати постійно й довго, найбільше до 6 тижнів, а іноді й раніше переставали сповивати. Зараз ми кажемо, що дитина повинна більше рухатися з перших днів, бо це необхідно для кровообігу, роботи м'язів, суглобів.

Зореслава Шкіряк-Нижник

Колиска в селянській хаті з с. Велика Павлівка на Полтавщині

"Господи, Сусе Христе, Сине Божий і Духу Святий" або ті самі слова, що кажуть, як хрестять вікна. Часом пожартують при цьому: "Ану линн і на гойдалку тебе" або "А ось і колиску змайстрував батько, ну линн і погойдати тебе, щоб спалось гарно та щоб ти велике росло", бо кажуть, що у сні тільки росте чоловік, тоді саме, як сниться йому, що падає і жахається. Через це деякі проказують, як жахнеться: "Духу Святий при нас! Великий чи там велика рости!"

Забавляють дитину, щоб заспокотити, цицьками чи на руках колишучи. Правда, вона ще тепер мало спостерігає цицьки, але як вішають червоненське щось над колискою (крайку, стъожку або що інше), то воно його ловить рученьками.

Найбільше коло дитини ходить сама мати, це перша і найсправніша нянька. Як тільки дитинка знайдеться, то, звісно, няньчить її баба, а як мати піддужає, то сама вже коло неї увівається. Підсобляють їй, як є у сім'ї, її мати чи свекруха, чи там яка жінка, або й старші діти чи наймичка (це дуже, дуже зрідка). А то все мати. Мие, купає, сповивас, колише, годує, утішається, доглядає; навіть коли вже дитина підбільшає, то все-таки несе її до матері, щоб забавила. Як почне дитина де-шо розбирати і в'язики держати, тоді мати і другим, хто є в хаті, дає подержати і поглядіти. Як сильніша, то скоріше почне в'язи держати, буває, що й через п'ять неділь, а як слабша, то довше не здергить, буває, що й рік або й більше. Як і далуту кому маючи дитинку подержати, то в словитку хіба, бо мати дуже пильнує, щоб не звишила собі спини і не скривила в'язи.

Батько зрідка нагляне до своєї дитини: уже аж тоді нею цікавиться, як вона стане дещо розуміти. Може бути, що се робиться з сорому або, може, найбільше через те, що не вміє коло дитини ходити. Няньці мати бойться спершу довіряти дитину, хто б вона не була: чи баба, чи своя дитина старшенька, чи наймичка, бойться, щоб не було якого недогляду; а вже як у колисці лежить, аж тоді пошле кого поколисати.

Колисанки

Приколискових пісень та забавок усіх, казочок багато у селі Суботові.

Ой ти котику,
Котку-котусю,
Займи нашу телусю.
Пожени й на попові толоки,
Де травиці по боки,
Та там її попасеш,
Та додому приженеш,
Та надоїм молока,
Та напоїм козака.

* * *

Ой, не лізь, котку, на колодку,
Бо заб'єш головку.
Голова буде боліти,
Нічим буде завертіти,
Одна була хустина,
Та й ту лівки вкрали,
На кукли подрали.

* * *

Коте, котино,
Куди йдеш? По сіно!

Візьми мене з собою,
Буду тобі слугою!
Ти будеш сіно класти,
А я буду воли пасти,
Ти будеш запрягати,
А я буду поганяти.

* * *

Ходив кіт по горі,
Носив сон у рукаві,
Чужим дітям дуї,
А нашим калачі,
Шоб спали вдень і вночі.

* * *

Ой, люлі, люлесі,
Шовковій вервесі,
Мальовані бильці,
Ходім до Кирильня,
Кирилець не гуляє,
Писаночку пише,
Дитину (або ім'я) колише.

* * *

Ой ти котку, воркотку,
Біжи, котку, в хижку,
Піймай, котку, мишку,
Мишка буде пискотіти,
Дитинка буде спати хотіти...
Хоче спати, та й не спить,
Дайте дубця, будем бить,
Дайте тоненського,
Будем бить дитину маленького!

* * *

Ой ти, кітку,
Та вкрав квітку,
Та й поніс
Поза ліс,
Та заніс до Галі,
Та й поклав на лаві.
Галя стала бити:
Не вчись, котку, так робити!
Та вчись черевички шити
Не дорогі, по п'ять золотій,
Та наській, та татарській,
І не піп торгував
І не дяк купував.
Торгував пан, торгувала пані
У синім жупані.
Треба той жупан зняти
Та дитині дати.

* * *

Будем котка, будем бить,
Що не хоче він робить,
Ні з дитиною гулять,
Ні дитинки колихати.

* * *

У котика, у кота,
Була мати лиха,
Вона била котка
Та й приказувала:
Не йди, котку, ночувати,
Прийди (ім'я) колихать.
Я коткові за роботу заплачу,
Дам кусочек пиріжка
І стаканчик молочка.

* * *

Е-е, е-е, люлі,
Налетіли гулі,
Та сіли на люлі.
Цитте, гулі, не гудіть,
Спить дитина (або ім'я),
не збудіть!

* * *

Е-е, е-е, коточок,
Та й украв клубочок.
Ой, нате вам, дочки,
Клубка на сорочки,
Щоб ви голі не ходили,
Щоб ви людей не смішили.
Одна була хустиночка,
Та й ту дівки вкрали,
На кукли подрали.

* * *

Колихала мати сина
Свого чорнобривця,
Та думала: добрий буде.
А він виріс
Та пішов до шиночку,
Напився горілочки,
Горілочки напився
Та й з людьми побився.

* * *

Ой люлі, котарю,
Біжи у кошару,
Та назбираї паличок,
Та забашляй діточок.

* * *

Ой кіт-воркіт
По двору ходить,
Перепелички ловить,
Перепеличку в юшку,
Собі пір'я на подушку.

* * *

Колисала баба діда
З вечора до обіла,
Поки стало в торбі хліба,
Як не стало в торбі хліба,
Покинула баба діда:
Ой ти, діду бородатий,
Чом ти й досі не жонатий?
Чом ти, діду, не співаєш?
Бо ти, діду, язика не маєш!

* * *

Ой на горі лобода,
Там ходила удова
З маленькими діточками,
Умивалась слізочками.
А за нею татарин,
Стидкий, бридкий, поганий,
Хотів її зарубати,
Діточок собі забрати.
Не рубай мене, татарин,
Стидкий, бридкий, поганий,
Єсть у мене отець, мать,
Не дастъ мене зарубати,
До матінки, до двора,
Мати каже: "Не моя!"
Ой лихая ж моя годиночка,
Цурається родиночка,
Близька й далекая,
Ще й ненька рідненька!
До батенька до двора,
Батько сказав: "Не моя!"
До братика до двора,
Братик сказав: "Не моя!"
До сестри до двора,
Сестра каже: "Ти моя!"
Ой добрая годиночка,
Упізнала родиночка,
Близька й далекая,
Сестриця рідненька*.

*Колиска із с. Мульчиці
на Рівненщині*

*Колиска, плетена з лози,
із с. Яснозір'я на Черкащині*

* Цю пісню досі співають
у Суботові як колискову.

Музичні пластичності голосу... надають звукові такої різноманітності, що якби можливі були люди зі струнами на грудях, але без органів слова, то звуками струн вони могли б вільно висловлювати і повідомляти іншим свої думки.

Мова, на переконання Гумбольдта, є вічно повторюване зусилля, робота духу зробити звук виразником думки.

Олександр Потебія

Через те, що не було здійснено намір М. Грушевського опублікувати записаний ним у Суботові та довколишніх селах дитячий фольклор, доповнюючи колискові записи на тій самій території.

* Тексти записала Я. Левчук 1998 р. у с. Суботові Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Шапошник Т. А., 1914 р. н.

** Цит. за: Дитячий фольклор. Упоряд. Г. Довженок. — К., 1986.

Колиска із с. Рікіти на Закарпатті

Ой люлечки-люлечки,
Шовкові вервечки
Мати посукала,
Щоб дитина спала.
А-а, а-а.*

Ой людинко, людинко,
Засни, мала-дитино,
Засни, засни, задрімай,
Та нічого не думай.*

А-а-а,
А-а-а, коточок,
Спі, май синочок.
Спі сном-дрімотою,
Добром-охотою.
А-а-а.**

А-а-а, котино,
Будь щаслива, дитино,
Здоровим, дужим
Та добрим мужем.
А-а-а.**

Ой ну, дитя, спати;
Поки прийде з поля мати
Та принесе три квіточки:
Одна буде сонливая,
Друга буде дрімливая,
Третя квітка — буде спать;
Шастя й долю дарувати.**

Люлі, люлі, люліченка,
Колихала онученька,
Щоб здоровий виростав,
Ряст-травиченьку топтав,
Був як маків першоцвіт,
Много літ, ой много літ.**

Ой ну, люлі-люлі,
Налетили сірі гулі,
Стали думати ще й гадати,
Чим Максима годувати:
Чи кашкою, чи медком,
Чи солодким пиріжком.
А-а-а.**

Коту сірий, коту білий,
Не ходи по хаті,
Не цокоти чобітками
Й не збуди дитяти.
Воно ще манесеньке
І спатоньки радесеньке.**

Ой ну коток, коточок,
Не йди рано в садочок,
Не подохай галочок,
Нехай галки квітки рвуть,
Малим діткам вінки в'ють,
До Оксанки в гості йдуть.
А-а-а-а!**

Ой кіт-воркіт по подвір'ю ходив,
Кіт-воркіт перепелки ловив,
Що вловив, то й пропив,
Шинкарочці не платив.
— Шинкарочко, нечко,
Поший мені ляльку
З червоного шовку.
А я тобі заплачу —
Як ляжу спати,
Тобі помуроку.**

А-а-а!
Ой ну, коте, котару,
Та й вимети кошару.
А ти, коте сірий,
Та й вимети сині.
А ти, волохатий,
Позамітай хату
Та й покладем Рому спати,
Будем його колихати.
А-а-а.**

Е-те-те, котів два,
Сірий-білий обидва,
А третій рябенький,
Він спатки раденький.**

— Киню, не йди по водицю,
Бо впадеш у криницю.
Киня котка не слухала
Та й по воду потрухала.
Пішла по водицю
Та впала в криницю.
Пішов котик рятувати,
За хвіст кинцю витягати.
— Будеш, киню, весела,
То поїдем до села
Та купимо барана,
А в барана круті роги,
А у Галі чорні брови.
Брови чорні, як сметана,
Личко біле, як у пана.
Ай люлі, налетили гулі
Та й сіли на люлі.
Стали вони та й співати,
Стали вони Галю колихати.**

Купіль

Розводять у ночвах окріп холодною водою, поки не зробиться літня вода — літеплечко. У головах кладуть пелюшечку, щоб не так у головку душили ваганки, а як бояться жовтяниць, то кладуть подушечку з придива, з конопель, а тоді по всіх ночвах устеляють пелюшечкою і занурюють писклятко. Скоро як намокне, то тоді краями пелюшечки обгортують усю дитину і поманісіньку з-під ніжок беруть водичку і все хлюпають на грудики й на голівку. Як кладуть у купіль, то примовляють: "Мати — водичка, мати — водичка, Господь з тобою", а частіше: "Христос купавсь, та й нам благословив. Христос купавсь, та й нам благословив!" Ті слова усе приговорюють, поки дитина і обвикнеться у купелі. Як уже хлюпають на неї, то утішаються: "любісіньке, манюсіньке, масюничке, — купочки, хлюпочки, а ну ще водички", — і швидше ще хлюпають. А щоб не холо літепло, пілівають окропу потрошку коло ніг або збоку, щоб не обекти дитину. І все піддають окропу, поки купіль геть уже гаряченька, так що дитина з тепла і засне потім.

Часом купають у любистку, щоб усі любили, й у молоні купають, щоб повне та біле було. Од застуди гріють смородину (прутики) у казані або солому гречану та й купають, приказуючи: "Мій же ти шипочко, мій манісінький, а йди лиш, я скупаю", — і беруть на руки з пелошок — "а йди лиш, у гречаниці ще поживеш". Після купелі сухенькою і тепленькою пелюшечкою обгорне мати і сповиває.

Як виймуть з купелі — саме як дитина добре розпариться — то її "міряють". Беруть ліктік правої ручки і колінце лівої ноги і докупи зводять, поки не торкне ліктіком колінця, а тоді пустять та беруть ліктік лівої руки в одну руку, а в другу колінце правої ноги і знову докупи зводять помаленьку, поки й торкне. І так до трьох раз. Як тяжко зводить — то або спинка зламлена, або ніжка чи ручка звихнена (особливо, коли плаче, як міряють). А щоб взнати, чи здорове пискля, і щоб направити, міряють його. Скоро з купелі — зараз мати сповиває і годує дитяtko.

У шість тижнів дитину щодня купають. Спершу треба і два рази на день скупати. Буває, як уродиться дитина та такі білі плями на голівці в неї, то треба часто купати і мілом змивати їх.

Буває, що дитина "вилучається" — на спині поростуть волоски, що їй, як лежить, усе муляють, колють, і вона через те виличається — пересмікує плечима і всіма суставчиками. Дехто м'якушкою з хліба спинку викачує, якщо на ній підщерсточок з'являється. Покладе на животик (кажуть, коні насе) та й качає по спині. То ті волоски і зійдути з хлібом. Кажуть, що це тому, що мати, як була вагітна, ногою кішку вдарила спересердя.

Купають і після шести тижнів дітей, тільки рідше, ще рідше у півроку і в рік.

Сорочечку закрутятъ і підіткнуть за поясочок, хай собі так і лазить чи й ходить. А поки ще манюнкі, то або зовсім не надівають сорочечки, або надівають куценьку; або як довша, то підложують її під спиночку, щоб не промочувалась і не вівозилася.

Заходи коло маленьких дітей

У шість тижнів дитина ще як янгол, не знає ні добра, ні зла. Мале дитяточко плаче і не хлипає, не зітхає, не одхлипує, бо воно ще не знає ні ляку, ні переполоху, ні образи, ні жалю. Як воно сміється, як спить, то кажуть, що то в нім дух благий тоді

Трави за сволоком

Мені бабуся моя казала, що вона все мене в любистку купала. Любисток чудовий ароматичний, заспокійливий засіб, до того ж антисептичний. Я зараз завжди рекомендую любисток. Гречаниця дуже багата на вітаміни, містить так само, як і кора дуба, корисні для дітей із уразливою шкірою дубильні речовини.

Навіть тоді були, виявляється, методи перевірки дисплазії, підвиду. Повитуха по народженні дитини мірила її ділтем правої руки, торкаючись коліна лівої ноги і напаки. Перевіряла, наскільки суглоби вельмо рухаються. У народі чітко визначали необхідні навички й уміння у шість тижнів, у півроку, в рік, ті самі вимоги до дитини і у сучасних педіатрів.

Зореслава Шкіряк-Нижник

Ої на річці тихая вода стояла,
Там Пречиста свого сина
купаля.
А скупавши, у яслечка ложила.
Над тим дитям сірі води
дихали.
Прилетіло два янголи,
Один же миром, кадилом
помирував,
А другий же щастям, здоров'ям
подоровяв.
Бувай здоров, пане господару,
в цьому дому,
Як янголи попід небесами у раю.
Записано 1889 р. на Черкащині*.

Купалися ластів'ята
та в чару-водиці,
Щоб були мі білоглі
та ще й бітолиці.
Купалися ластів'ята
та в чару-водиці,
Щоб були мі чорнобройі
та ще й бітолиці.
У любисточку купали,
живу воду наливали,
Щоб здоров'я тіло мало,
диха-гореніжа не знало.
Записано на Черкащині.

* Цит. за: Дитячий фольклор.

*Тимчасова колиска на живах.
Реконструкція Музею народної
архітектури та побуту
НАН України*

сидить і веселку пускає, янгол так її забавляє і тішиться, що ще нікому нічого не винна. Як колиска сама колихнеться, то вірять, що то янгол її поколихнув. А як часом жахнеться у сні, то через те, що лукавий зробив щось коло дитини, або щось погане сниться. Як хто це побачить, хрестить її й каже: "Господь з тобою, Духу Святий!" або: "Духу Святий з нами". Мати найгірше лякається цього, і на душі її зробиться чогось боязко, щоб чого поганого не трапилося дитині. Од переляку, кажуть, найбільше лихо буває: сухоти, жовтяниці, припадки. Проте ж, хоча лякаються, але як похрестять та прокажуть що-небудь проти нечистого, то легше стане на душі, бо є надія, що все-таки минеться.

Ото вже біда і матері, і всім у хаті, як на дитину що наслано або чим хворіє та плаче. Тоді вже нічим не забавиш її і не поможеш біді, як не знаєш чого проти крикливиців або не постараєшся людей яких знаючих. Бог його знає, до чого довели б ті крикливиці: вмирали б діти, як це часом буває, або були б каліками.

Кажуть, як котресь дитя більше хворіло, то те змисленіше буде, як виросте, і скоріше навчиться мови і всячину збагне швидше, ніж те, що цього не знато.

Їжа дитини

Годують немовлятко самі матері і не їдять в цей час нічого гіркого, приміром часнику. Є такі вередливі діти, що не візьмуть у рот груди, як зачурут, що мати щось недобре з'їла. Води пити не дають малесенькій дитині, аж поки не стане їсти чогось такого, що їдять і старші; іноді дають пити під час хвороби.

Щоб прибуло у матері молоко, дають їй їсти насіння і пити відвар з м'яти. Боже борони, щоби мати сама не годувала своєї дитини, а наймала кого іншого давати груди. Часом трапляється, що мати дуже заслабне після пологів і не стане молока в ній чи й так не можна її через хворобу давати дитині грудей, то й тоді не наймають чужих жінок годувати своєї рідної дитини. Замість цього роблять білій дитиночці таку куклу або мозючик. Куклу роблять так: у біленьку полотників кладуть пожованого своїм ротом хліба, а іноді палянці або пряника, та й зав'яжуть у вузлик у тій полотнинці. Тоді дають дитині смоктати цю куклу, придержуючи рукою коло її рота, щоб не втягло у горло та не вдавилось. У куклу іноді кладуть каші молошної або бублика потовченого і намоченого в молоці. Однічес солодкого стережуться давати у куклі дитині, бо вона чогось блює, як солодке почати змалку давати, та й глисти заводяться у животику. А од глисти в нудить і блювання буває, а іноді й до смерті задушують, як підвернуться під груди клубком.

Щоб не тримати над ротом у дитинки куклу, прив'язують її за вервечку вгорі і кладуть у ротик — тоді не втягнеться вона далі у горло. Часом дають дитині мозючик: візьмуть воловий ріжок, задніть з товщого боку, а з тоншого вставлять цівочку, і що цівочку на кінці, де в рот треба давати дитині, зав'яжуть біленкою ганчірочкою, щоб було м'якесенько і щоб дитині легше було смоктати очеретяною цівочкою молоко, налите у ріжок. Дитині дають смоктати куклу чи мозючик і тоді, як мати малокормна та гаразд не нагодує дитинки. Часом і закисне добре у куклі або у мозючку — то це не по-хазяйськи і шкодить дитині.

До шести неділь, звісно, воно ще не їстиме ні вареного, ні печеного, ото тільки і спасіння йому, що кукла та мозючик. Рідко буває, щоб з мозючка та з кукли дитина виросла. Часто буває, що

*Богоматір-годувальниця. Київщина.
Імовірно початок ХХ ст.*

сердечне і помирає згодом, а хоча й живе, то таке слабкеньке й буде. Буває, що здоровенькими виростають такі діти, що і куклу чи мозочок смокчуть, і груди ссуть. Тоді воно виросте.

Замічають старі люди, що поки не знали класти у куклу очіх коників, цукру, медяничків та качечок, а замість цього клали самий хліб святій пожований, то діти були здоровіші і люди з їх колись були не такі, як тепер, — на все хоробливі.

Годують однаково чи хлопчика, чи дівчинку. Як дитина розплачеться і жаль, що вона надриває себе, треба забавити, та й у хаті негарю, як вона усе плаче. Шоб забавити її, усяк приміряються матері й ті, що коло дитини найбільш повертаються. Вихають спершу колиску, як не помагає, беруть на руки та на руках підтрушують, притуливши до грудей, або й обзываються до неї, щоб замовкла або заснула. Як не поможет, то кладуть її у рот шицьку, куклу чи мозочок, а як коли, то прямо пальця. То вона посмокче і притихнє. По цьому вирішують, що їсти хоче та того і розкричалась, а як нічого не помогає, то до людей звертаються.

Коли одлучають дитину од грудей. “Кажуть, що дитина, як довго ссе, дурна буде. А воно неправда. Я своїй кумі якось пораціла. Вона мене питала: “Що його робить, щоб часто діти не родилися?” — “Годуй грудю довше, — кажу, — то поки не одлучиш, поті другого не буде”. Вона мене й послухала. Уже четверте літо Мартинові, а вона не одлучає. На коняці, було, ще через мою леваду, а до матері біжить шицьки ссать. Дітей таки не було в ній, а Мартинчик цей такий розумний хлопець”.

Одлучають од грудей дитину в рік, деколи — раніше. Тих літей, що їх пізніше відлучають, мазунцями звуть. Як часті діти, то всі недогодовані будуть. Часом буває — одлучить мати дитину, але як та дуже в'ялиться і аж приболить за цицькою, то знов почне її давати досисати. Але така дитина буде вредна на всячину і погана на очі. (Як, приміром, подивиться на замішане тісто, то воно перестане рости.)

Як дорослі і діти їдять глину і вугілля. “Так і ходи з щіткою за тими дітьми — стіни чисто пообдирають. Щодня припічок обдертий, щодня й замазую.

— Дивуєшся ти! У нас одне [дитинча], то пообрязало скрізь по полу і на печі. Так єсть глину, що й упину немає. Скоро почало на ноги спинатися, то почало їсти глину. Як помажеш у хаті та запахнє глиною, то так і лиже стіни.

— То вже як виросте, то теж буде глину їсти”.

* * *

“Як взяти та продають попіл хатами або міняють по селі глину, то як прийдуть з глиною стінковою (білою, що в грудках) до мого двору, так сусіди і ткають: “Анute, бабо, куштуйте, чи добра, то й ми купимо!” Ото сміються з мене, що я, як коли, глину або крейду їм. Але мені глина добриша. Хто його зна чого, а як коли, то аж труслюся та їм.

Оня Горпина попіл або вугілля єсть дуже. Як ніхто не бачить, так аж труситься за тим, а стара така, як я...”

* * *

“Он Пилип єсть крейду, бо йому хтось пораяв од глистів. Каже, що й легшає йому.

— Бог його знає, чого воно є такі люди, що їдять глину, вугіль або й печину. Отож змалку ще не од'ли, бо діти люблять їсти глину, вугілля, піч дряпнати і їсти”.

Сьогодні ми радимо годувати дитину грудю стільки і так довго, як вона хоче, і скільки у матері вистачає молока. Ми знаємо, що материнське молоко є неоцінене, але скільки його — залежить від генетики жінки, як вона харчується, який спосіб життя вона провадить; що спокійніша жінка, то в ній й більше буде молока — що важливо, коли вона хоче довше годувати. Сьогодні почастівали винакди, коли годують дитину навіть до двох років, ми підтримуємо груднє вигодовування, поки є в матері молоко й поки дитина його сприймає залюби.

Зореслава Шкіряк-Нижник

Замітки про дитину до півроку

У дзеркалі не можна показувати малу дитину.

Вище себе не можна піднімати дитину, бо кажуть: "піднімеш вище, закопаєш глибше", дитина почне хворіти, а то й умре од цього.

До року не можна волосся ні нігтів стригти, бо кажуть, що у рай не приймуть. Нігтики обкусують, як великі ростуть.

Як дитина на місяць-молодик впаде з лави, то буде увесь місяць падати, ніяк не вбережешся.

Як дитина починає лазити, то треба часто хату мести, але до схід соня або вдень, а по заході сонця не можна. Також не годиться умивати водою по заході сонця, бо буде негарна на вроду.

Кажуть, що дитина, хоч і мала, але знає, що вона одна в батьків, що нею тільки тішаться, і коли народжується інша, то старша сприймає її як суперника по батьківській любові.

Ту першу сорочечку, що наділи на пискля, як народилося у молодого подружжя, одягають на всіх дітей, що народжуються у них згодом. Декотрі і не перуть її. Це для того, щоб діти всі любили і підтримували одне одного.

Не вільно переступати малої дитини, як лежить, бо не виросте.

Як дитина плаче жалібно без причини, це віщує щось недобре.

Дівчинка хоч і цілий день кричить, то нічого не буде, а хлопець як довго покричить, то животи будуть виходити.

Беззубих дітей не можна зводити, кажуть, що аж коли є зуби, то можна діти саджати вкупі, щоб гралися. Бо поки вилаштують зуби, діти дратівливі і часто плачуть.

Розмови про дітей

К. Трутовський. Сцена з сільського життя (Сирітки на хазяйстві). Фрагмент

Хтось чужий простягає руки.
Облурене знайомим рухом,
знайомою картиною, дитя охоче
йде до них. І єве тільки тепер
помітило свою помилку. На цей
раз руки віддаляють його від
знайомої тіні, наближаючи
до чогось чужого, що викликає
острах. Рантовим рухом
повертається до матері й знову
безтурботно дивиться і дивується
або, щоб уникнути небезпеки,
ховається за материнє плече.

Як хто-небудь зайде у хату, де дитина є, то зараз спитає:

— А в'язики держить?

— Уже,— весело потакне мати.

Гість бере на руки або у колиску заглядає і привітно до дитини обзивається:

— Ух ти, беззуба бабо!

— Та то ж хлопець!

— А хіба ж і чоловіки не бувають бабами?

— Та вже Ви!

— Ба, як головку підводить! Гулять, тирутут, хоче. Чи носите його на двір?

— Та де там ще!

— Ану до мене, я тебе погуляю, хоч у хаті. Іде, думає, що мати!

Взяла, дивиться:

— Яке! Та нівроку йому!

* * *

Загляне до дитини: "Уже й сміється, ану-ну, як ти радієш? О, а запишаєшся! Невгодно, чи що? Яка пишина! Ану ще! Шось не хоче слухати. Ануте ви до нього обізвіться".

* * *

— Ану я подержу вашу дитину, тітко!

— Та подерж, тілько не звихни!

Бере і питаге:

— А сердите?

— Ні! Де там! Хоч нароще його зачіпать, то й не обізветься. Кавкотить собі, та й годі! Бог його знає, що з нього буде. Не в батька! Той би так і кричав все, мов перцем закроплений! А цей байдуже. О син коханий мій!

* * *

“Це нівроку, гаразд дитинка у тебе, а отож таке у сусідів — й вже пора сидіть, а вона і в'язи не держить. Що то той недогляд! Пішли усі з хати, покинули її саміську в хаті, а вона як зайшлася, так щось їй сталося, що донині не прийшла до пам'яті”.

Дитину вчать сидіти. Сидушки

Перший рік — це швидкі зміни в дитині. Пильнують, коли вона почне сміятися, в'язики держати, гуляти, сидіти, руки давати, лазити, зуби ставити, дібки ставати і наречні ходити. Цим цікавляться й сусіди, не тільки свої. Хто б не прийшов, спитає, дивлячись на дитину: “А вже сміється?”, “А вже дібки стас?” і т. ін.

“Коли б уже, Господи, хоч сиділо!” — просять Бога матері і батьки, щоб легше було, менше на руках носити. Щоб привичаювалося сидіти, саджають його долі на простеленому кокусі, рядні або світці, обкладають подушками або одежею якою, і воно сидить обложене. А як і випаде, що спина зболить од сидіння, то не звисока падати, бо долі, та й не твердо, подушками чи кожухом обкладене. А щоб мовчала дитина і не брала смоктати у рот пальця або ноги, дають сухаря у руки гризти або бублика сухого, от і кусає його яснами та й чухає цим, бо у дітей ясна сверблять, а найбільше перед тим, як зубики почнуть прорізуватися. Тепер як почине вже сидіти, стає більше розумна, і обкладають її більш всячиною: кухлем, ложкою і т. ін.

Роблять ще й сидушки для таких дітей. Сидушок буває три: одна — плетена кошеликом, а друга — довбана з колодки, третя — з решета.

Перша сидушка робиться так: у кошельку, котрий вішають або ставлять де-небудь: чи долі, чи на полу, чи в запічку, — у дні роблять таку хвірточку, куди дитина звішує ноги, як її посадять у кошельк.

Друга робиться так: беруть з дерева колодку, товщу за дитину, та зверху на четверть видовбувають, як-от мірочку. Виріжуть з одного боку хвірточку та й всаджують у неї дитину на денці. Посадять її, ноженята спустять вниз, а щоб не випало, то хвірточку або зачиняють, або прямо шаблем перегородять. От дитина упреться спинкою і боками у стінки видовбаної колодки, а грудьми у шабель той, та й сидить.

Часом, як ще не зроблено сидушки, а хотятъ, щоб дитина сиділа, то роблять нашвидкуруч сидушку з решета. Посадять туди дитину, обмостять її попід обычайкою рядном чи чим другим, то вона й сидить. І в цих сидушках діточок малих також обкладають цицьками і дають у руку що-небудь гризти.

Говорять мати батькові: “Другі батьки сидушки зробили своїм дітям, а ти і не клопочешся, неначе й не бачиш, що робить інчого не дас”. Він відказує: “То обійтесь! Ось тобі решето!” Чрез день увечері вносить сидушку: “Нá та люби свого Онісієва!” — “Е! Ти! Таки спасибі тобі і послухав мене, — жінка радо каже, взявиши сидушку, — хай же дитина проснеться!”

Дитину вчать сидіти. Сидушки

Нарешті обличчя матері перестає бути тінню, — воно вичене рукаами. Немовля багато разів хапало матір за ніс, торкало динне око, яке поперемінно то блищить, то знову стає “матовим”, прикрите повікою, досліджувало полосся. А хто з нас не бачив, як дитя розтуляє материні губи, зазирає до рота, зосереджене, поважне, з насупленим чолом? Заважає ному тільки пуста балаканина, пошлунки, жарти — те, що ми називаємо “башти” дитину. Бавимось ми — воло вичас. Воно же має очевидні для себе істини, принущення і питання, які виникають під час дослідження.

Януш Корчак

Дитячко в сидушці

*Богородиця з немовлям.
Фреска XIII—XIV ст.*

Ми не раз ще зустрінемось із законом духовного життя: все, що є в людині, виникає з двох зустрічних рухів: від світу до людини, від людини до світу.

Ці протилежні сили, зустрічаючись в одній точці, не знишуються, а додаються. А якщо зустріч не видбулася, то цих сил ніби і не було.

Симон Соловейчик

Дитинство існує, щоб, повертуючись до нього, ми входили в життя своїх дітлахів. Дорослим повсякчас треба пам'ятати, що дитинство існує не на зло вихователям, воно — лар природи людині, щоб пізнавати неосяжне.

Шалва Амонашвілі

А вже як вивчиться сама силіти, без силушки, то це вже полегкість і матері, і нянькам, і всім, бо вона тоді вже не набридає так, як перше. Перше дитина лежала та й годі, тому й вередувала більше. Усе треба було з нею возитися кому-небудь, найбільше матері. А тепер, як схоче, вже й сама устане посидіти, як набридне лежати.

Сидіти почне у півроку або так тижнів у шістнадцять. Тепер і зуби прорізуються. Сидіти починає дитина з півроку, іноді раніше, а більш того, що пізніше: це залежить од того, чи здоровше, чи слабше.

Сидить дитина — це вже полегкість і матері, і всім, хто в хаті. З цього часу помітний усім поворот з дитиною на легше з ним морочіння. Тепер вона менше морочить, а більш утіхи завдає. Часом судитися хто у хату вийде, побачить, як воно сидить і бавиться гарненько, і одійде сам: злість минеться!

Що до того, як з дитям поводяться мати і нянька, то тепер менше уже мороки. Тепер воно уміє вже й гуляти само; як насидається, буває, що й само засне. Сповівати не треба, колищут, коли йому схочеться, вже пізнають, що воно у люлю хоче, і заколишуть, співаючи над ним.

Щоб забавити, як плаче, щоб не допустити цього та як хотять нагуляти його, щоб спало, то садять у колиску його і гойдають. Гойдання у колисці діти дуже люблять і самі до цього звикають. Гойдають так: садять дитину посередині колиски, а вона обома ручками держиться за передні або задні вервечки, а нянька за бильця погойдує. Зразу поки дитина привикне, гойдають помаленську, далі все дужче та дужче. Як гойдають, приспівують: "Гойда, гойда, гойдаша, де кобила, там лоша" або "Гойда, Гойда, та помер старий Пойда, а Пойдиха зосталася, з дітьми лиха набралася!" Дитина так привикає, що як не гойдати, то плаче. Треба вже гойдати, аж поки не стане позіхати і засинати. Тоді її помалу похилять на подушечку та вона у колисці й засне.

Щоби приспати або навішити дитину, її носять гуляти зимою менше, а літом більше. "Ходім", — кажуть дитині, — "тпруті" і вона простягає свої руки до того, хто хоче її нести. З нею йдуть на двір "тпруті" і показують їй "тютю", "бицю", "косю", "пашо", поки утомиться і почне засинати або й засне на руках.

З такими дітьми і в гості до своїх рідних або приятелів можна йти. Як зимою, звісно, на печі усі дітки туляться, а літком, то й на дворі граються усі з чужою дитиною, которую старшеньке держить усі на руках. Як уже сидить гарно, то посадять коло себе, обкладаючи його цяшками, куклами. Маги, гостячи з людьми, навідується до нього або і до неї підносять його вряди-годи. Гості цікавляться дитиною, особливо матері: питаютъ зараз, котре воно у неї по щоту, як звуть, скілько ще їх є. Як де згадають про дітей, то мати, що держить на руках дитину, і собі до нього обізвуться: "Бач, як у світі тяжко, гляди ж, набирайсь мені розуму й снаги". Часом гуляння довго триває, то нашвидку з півмітків і колиску зроблять чи по сусідах знайдуть її, і дитину приспілять, як хочуть, щоби мати сиділа довше.

Як де приходять у гості до тих людей, де маленьке дитятко, то його вітають і цінують. Як прийде приятель великий або хрещений батько, то візьме його на руки та й вечеряти понесе.

У церкву носять дітей, що вже сидять, і з ними і під Євангелію підходять, чи під переніс, як кому кладуть на голову, і все таке інше. На поле тепер трохи безпечноше, як перше, виходять із дітьми. Однаке, як і тоді, так і тепер, треба дещо знати і од підвію, і од призоріння, і од вихрю, і од переляку, як само зостанеться у колиці далеко-далеко і кричить довго, а ніхто не чує.

Боїться мати брати манюсін'ку дитину у поле, а бере, бо де ж вона її діне? Треба годувати її.

Годують дітей тепер груддю менше, а вже пробують давати спочатку пожовану їжу — хліб, картоплю, кашу і т. п., а далі дають і нежоване, а прямо з миски наберуть борщ чи молока, чи іншої якої страви. Як яке, то і само уже пробує держати ложку. Тоді як замітять, що вже само перший раз набрало і єсть, то радіють, звертають на це увагу і кажуть: “Гляньте! Чи ба!”

По дитині, що вміє вже сидіти, угадують люди, яка вона буде, чи сердита, чи смирна, чи кмітлива, чи ні. У батька удається, чи буде така сама, як і N. (старша дівчина) — нікому нічого. Це зараз за батіг хапається і аж труситься за ним — мабуть, буде чумаком.

Буває, їх продражнюють: “дланко”, “мазя” і т. ін.

Дитина починає лазити

Дитина перше, ніж ходити, береться лазити, десь через місяць після того, як сидіти. Як добре сидить, то, як здоровенька, починає лазити. Є такі діти, що, навчившись сидіти, зразу і ходити починають, але тоді їх сидіння довше буде протягуватися. Як відразу ходитиме, буде здорове і дуже. Але більше таких, що, посидівши з місяць, починають лазити, а вже тоді починають ходити. Чому люди не одразу ходять, розказують всіляко. Кажуть, що не через змія так Бог зробив.

А лазять діти не однаково. Одні, сидячи рівно, як москальча, підсовуються далі, усе ніжками тільки підбираючи. Помалу тільки лазять таким маніром. Кажуть, що як так лазить дитина, то буде непроворна та ледача. Але цих дітей, що лазять навси-дички, небагато; а більше лазять рагчи. Зіпремтесь бідне на рученята та й підсовується далі усе. Зразу нешвидко, а то вже як розбере, що самому можна достати, чого забагнетися, то проворніше стане. Як дитині хочеться чого-небудь, а достати не достане і випросити не вміє, то хилиться усе у той бік, де лежить те, що манить її до себе — чи кухоль червоний, чи курка, а далі бачить, що вже близче стало хоч на трохи, то ще більше гнеться. А там обіпремтесь уже колінцями дуженько об землю та й почує, що у неї ноги є, та й почина ними поволі орудувати. Зразу насилу ними коливає, далі краще вже почне на них обпиратися. От вона й ката. А там як зміцніють рученята і ноженята, то воно швидко рагчує, куди йому заманеться.

Утіх хатнім од лазіння дитини тільки й є, що ось-ось буде ходити і більше дещо тямить, а більш ніякої — хіба горя більше, як з маленьким, бо треба дивитися, щоб чого, не дай Боже, не сколося. Вона як лазить, то не зоглядишся, коли присунеться до чавуна з окропом і або руки опече, чи на себе переверне, або до груби вже прибігло, то біди не обберешся: як топиться в грубі, то себе обпалить і всіх злякає, а як не топиться, то попелу найстісні і жару набере, або поперевертас усе в хаті, або до каганця добереться — чисте горе з нею! Так і бійсь біди якої. Десьять няньок не вглядить! А в хаті через неї усс крики та нарікання: “Ой, глядись із ним!” — кричать батьки, побачивши, що вже підібралось до горщика з гарячим борщем, як обідати сиплють або заминають борщ, або як лізе на край полу чи лежанки, а там шубовсне вниз, — і лиха повна хата стане! Часом як сердяться на когось, то зараз злість на тому, хто глядить дитину, зженуть, як вона у шкоду лізе або уже й зробила. Мало коли дитина утішна зробиться для всіх у хаті, бо вся замазана та бридка така, що не хочеться і на руки брати.

Мешканці села Богушівка Слобода на Черкащині. Фрагмент фото початку 1920-х років

Коли-небудь справжня педагогіка розгляне механіку людського зусилля, покаже, яке місце належить у ньому волі, самолюбству, соромові, навіюваності, наслідуванню, страхові, змаганню і як усе це комбінується з явищами чистої свідомості, переконаності, розуму.

Антон Макаренко

Часто ми бачимо дорослих людей, які обурюються, коли достатньо знехтувати, і зневажають, де треба виявити співчуття. У сфері негативних почуттів ми самоуки, бо, навчаючи азбуки життя, нас читає лише кількох літер, а решту загаюють. Чи не дивно, що ми читаємо неправильно?

Дитина відчуває свою неволю, страждає від пут, тужить за волосю, але її не знайти, бо ми, змінюючи форму виховання, зберігаємо її зміст — заборону й примус.

Ми не можемо змінити своє життя, бо самі виховані в непоті, ми не можемо дати дитині свободу, поки самі в кайданах.

Януш Корчак

K. Трутовський. Білять полотно

Усі видатні педагоги, починаючи з Несталоши, вбачають у навчанні літей матір'ю ідеал початкового навчання.

Костянтин Ушинський

Годують часом ще й тепер дитину грудлю, бо ще мала вона. Звичайно, як почне лазити дитина, то її мало коли до груді носять, бо вже вона сама єсть, що її ладуть у руки. Уже й нежоване гризе за обідом, у сніданок і за вечерею сидить в гурті, коло матері частіше або й коло няньки. Буває, що як няньку полюбити, то так коло неї і третясь все.

А вже як підгодується, то, буває, на руках у матері і засне. Або як побачить кота чи що, то так і зсунеться на піл, а всі зараз сміються: "Як наче кралеться поза кущами, так пішло поза скринею, кота, мабуть, побачило!" або "от як чкурить до квочки!" І ото хто-небудь з молодих, найшивидніше доглядачка, біжить за дитиною, щоб квочка не вклокнула і крику не було у хаті: "Пропаде горщик! Диви-диви!" Знов щось з лави достала. І знов біжать рятувати горнятко. В серці батьки тепер найчастіше досади набираються.

Тепер батьки мусять багато знати заходів у різних трапунках, бо тепер вона то покалічиться, то пораниться, то звихнеться, то заб'ється. Се вже "закон Божий на дітей такий".

Це вже дуже помітно, як мати візьме на руки отаку дитину і почне її, даючи груди або заколихуючи, виказувати усі жалії свої: "Йди, йди, плавунчику мій" — як простягас до неї ручки, щоб узяла, "іди, я пожалую" і гладить, узвізши на руки по голові; "била ота паля" (кочерга, що впала на неї) "била, ну, ну, ну!" — сварить в сторону кочерги, "я ту палю битиму", а далі

"в люлю підем, кицю положим і Кузьомку коло неї" несе в колиску і кладе. Або "О моя ти мазальниця, така задріпана та нехороша, як же ж до тебе і приступити!" Те обертається і дає руки, вона бере і цілус: "Моя ж ти поміч хороша та додадна, залязилася ж ти дуже і не соромся, моя ж ти гарнісінка. Іди в люлю, гами дам і лялю положу", Кладе, нагодувавши, заколихує співаючи.

Як зробить дитина шкоду, то навчають її: "А грішка так робить, буде вова; іди до мене!" і як охоче йде, то візьме на руки і принесе до гурту, а буває, обіцяє, а то й бгинькати вже почне, аж поки не знімуть горшечка і не дадуть її у руки. Якщо горщик треба на що, а вона бгинькає далі, то їй щось інше дають. Одне забавиться, а інше буде далі кричать, поки не дадуть того, що хоче. "Химерне яке!" — скаже хто. Буває це і з більшими дітьми.

Через це не дуже ждуть того часу, коли дитина почне лазити, а радіють більш ті, у кого вона не лазило, а довше сиділо і зразу почало ходити; радіють найбільше через те, що здоров'я буде. І через те не можна хвалитися такою дитиною, аби не зурочити. Хіба багівці своєму поведе про це мову.

Тепер вже видно по дитині, яка вона буде: чи м'яка, чи туга, чи швидка та самодайкувана.

Забавок дають тепер усіх, як хотять її довше забавити, або як плаче, щоб заспокоїти. Кладуть перед нею ті самі забавки,

що для малої дитинки, вибираючи тільки, щоби не класти тих, що вже їй набридли, а все новіші підбирають, по черзі, заразом усіх не викладають.

Як обмаль кому за нею глядіти, та ще як і непосидюча вдається, то, буває, матері чи няньки прив'язують її за ніжку до чого-небудь, наприклад, до стола, і вона лазить на мотузочку коло нього. Бідні діти! Як їх ото прив'язують малими, то так звичають до цього, що в літ 4—5 буває, що візьме та само себе прив'яже, та й сидить. Жалко стане матері, як це побачить, та зарікається уже в друге в'язати. А проте не втірнить, як бачить, що страшно його самого лишати. Однаке прив'язування не скрізь буває, бо здебільшого є хтось у хаті. Часом молоді матері дуже цікавляться, щоб то воно таки було, якби дитя само росло.

Замість прив'язування малого плавунця кладуть у колиску, гойдають та забавки різні дають. Раніше такої забави, як "ковалі", воно ще гаразд не розбирало, а тепер воно й само береться ручками ляпти. Тепер несе йому і піцаалки, і пишки, а часом і городину чи садовину яку. Воно і розглядає все, що дають йому, а часом і назвицька сякі-такі вигадає.

Тепер воно гуляє зі старшими дітьми, особливо літом; і як копають, сидить, і як трають: чи в гусей, чи баштанів. А взимку тільки на печі, під полом або де зберуться старші діти грatisя куклами, возиком. Менша дитина сидить, обкладена усікими цицьками і заложена часом так, що й доступитися до неї важко.

Лазіння триває і до року дитини. А коло року або в рік якраз вона починає говорити і ходити. Стaє вже з усіма дарами чоловіка, хоча в меншій мірі. Від того часу починається в неї інше життя.

Гості. Гостинці

Таких дітей беруть до церкви, і в поле, і на косовицю — скрізь. Воно вже більш і мову розуміє. Як беруть у гості, то глядять, щоб шкоди не наростили. Часом як дітей багато збереться, і сидять разом, то дають гостинці всім: і чужому, і своїм. Догадливий дядько чи тітка, чи там кум, чи кума безпремінно про запас ще візьме гостинців, бо буде "незвичайно", як комусь, хоть і чужому, не стане. На гостинець дають бублики, пряники, качечки.

Як котра дитина боязка, то її забавляють цицьками далі від чужих людей; як літом, то її виносять на двір де під дерево або під повітку, і там забавляють. Якщо звикло спати в колисці, її зроблять з ночов на півмітках або з кошика, або й позичать.

У церкві, як і в гостях, з такими дітьми частіше бувають, з ними їдуть і під переніс чахі, і під Євангелію, і як воду святять.

Тепер у празники, як говіють люди, то кладуть дітям на гостинець кислички, грушки, як-от на Спаса, хто з своїх салків, а хто — то й куплене, кладуть пиріжки, палянички, бублички, качечки. Звичай цей давній з лідів і з бабів ще завівся. Дають і малим, і великим дітям.

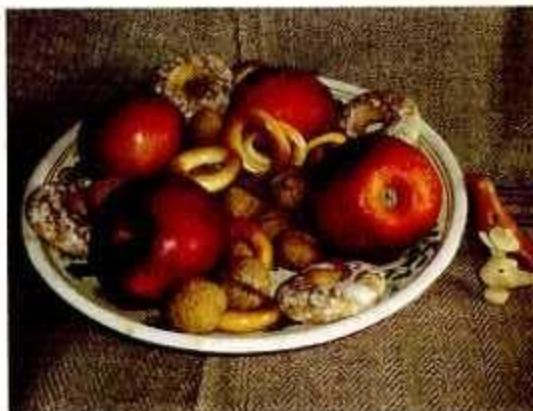
Те саме і на похоронах; тут роздають "коржики" таким дітям, що тільки сидіти уміють: воно обсмокче коржик, бо він з меду і маку, а ні — за його з'єсть сама мати, чи оддасть кому більшому з своїх чи чужих дітей. Давати годиться, і взяти треба, гріх не брати, гріх цуратися хліба. Робиться це, щоби пом'януть душу померлого.

Звісно, малі діти, що тільки уміють сидіти, самі не беруть у ручку цих гостинців, рідко яке наважиться простягти ручку і взяти що-небудь, а то самі матері беруть або той, хто їх до церк-

З чого зрештою вибудовується особистість? Чи так важко спостерегти, як міцно вона спирається на життєвий досвід дитинства? Я добре знаю: що багатогранніший життєвий досвід дитинства, то успішніше можна виліпати в нього багатий досвід людства. Справді гуманна педагогіка — та, що спроможна залучити дітей до процесу створення самих себе... Соціально визначене і сприятливе виховне поле родини створюється лише при поєднанні розумної турботи батьків...

Іванна Амонашвілі

*O. Кульчицька. Діти на леваді.
1908. Фрагмент*

Спілкування дорослих з малюта за допомогою художнього слова не обмежується колисковими піснями. Дитині потрібні не лише ніжні, лагідні звуки колисанок під ритмічне погондування колиски. Її потрібна активність, яка б розвивала рухи, мислення, викликала жвавість, бажорість, радісний настрій.

І одним з видів такого спілкування стали забавлянки (тутішки) — коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із спорідненими виразами і покликані зміцнити дитину фізично, підтримувати радісний, бажорій настрій.

Ці забави пристосовані до різного віку малюта. Є такі, що призначаються немовляті, яке ще лежить, інші — коли воно вже тримає голівку, сидить, ще інші вимагають бодай мінімального розуміння змісту. Забавлянки, супроводжувані рухами, не лише розважали дитину, тішили її своюю милозвучністю, а й розвивали її мову. І саме з характером дитинного мовлення, з тим, що діяльність дитини у ранній період відбувається за допомогою дорослого, пов'язане часте використання в забавлянках діалогу.

Галина Довженко

ви приніс — старша сестра або тітка, брат чи дядько. За гостинця кажуть "спасибі, простиби!". А той, хто дає, часом скаже: "Нá лиш і своїй няньці".

Як беруть у поле таких літей, то уже обходяться без колиски. Воно собі сидить, і хоча її поглаче, то його забавлять, нагодують, та її засне. Як жнуть, то під снопом його садять. Як косять сіно, то під копицею або під деревом; що і холодок йому роблять, і все підносять до себе ближче, щоб чути, коли заплаче. Іноді вдома кидають з іншими дітьми. В таких випадках, як не забавлять ніяк і воно плаче дуже, то носять його до сусідської матері, щоб погодувала, або аж на поле чи у луг до своєї.

Потішки і забави

Манюні дітки, хоча її мало що розуміють, але їх забавляють то сим, то тим, аби не розплакались і скоріше розумінішили. Буває, що пробують брязкати чим коло дитини або над нею, снівають, як колишту. Матері хваляться, що плаче, як пересстати співати, а як почати знову, то затихнє.

Дитя уже вміє і сміятися, як його ворувають або торкають. Тоді роблять і "тутусі", "кують чобіток", "тужки-потягушки", "чуккають" і інші утіхи.

Як роблять дитині "тутусі", положать горізнак і долонями од головки до пальчиків на нозі поведуть і кажуть "тутусі, тутусі". Дитина радіє і сміється.

"Тужки-потягушки". Так само ведуть долонями, за ніжки і за ручки потягують і приказують: "тушки-тушки, потягушки".

Як часом дитина перевернеться на живіт, то кажуть "коні пасе". Тоді гладять її по спинці вниз і вгору. Дитинка піdnіме голівку і дослухається, дивиться вперед та її справі шукає, де ті коні пасуться.

Як кують чобіток, стукають пальцем по ступні і приказують:

Кую-кую чобіток,
Подай, бабо, молоток,
Як не даси молотка,
Не пілкую чобітка.

А далі торкають пальцем по всій ніженькі і кажуть:

Кую-кую ніжку,
Поїду в доріжку,
Куплю черевички,
(Ім'я) на ніжку.

Як чукають, то підімають трохи вгору на руках, підтримують і приказують:

Ой чук, чуки-чук,
Наловив ліл щук,
Баба наварила,
Діда накормила.

Жартують до дитини: "Ах ти бришке!" (щоб не зурочити) та торкають її за борідку або за губки, прицмокуючи, щоби почула і звернула увагу. Пошипують її за ніжки, беруть її за ручки і потріпують ними. Вона її сміється.

З часу, як почне дитина гуляти, сидіти і сама забавлятися, вона все більше і більше розуміє і помічає. Тоді научують її усяким видумкам, забавкам.

Як утішається хто-небудь дитиною, то, забавляючи, візьме за вушко, помалесеньку скубе і приказує:

- Пів-пів, зайчику, де ти був?
- У лісі!
- Шо ти видів?
- Сім міхів горіхів!
- Чом ти не вкрав?
- Били мене старчики золотими паличками, ледве я втік через попів тік та в воду бульк!

З голівкою граються, беручи її між свої долоні і похитуючи:

Печу-печу хлібчик,
Діткам на обідчик.
Меншому — менший,
Більшому — більший.
Шусть у піч! (2)
Сажай — виймай. (2)

А тоді легенько водять долонями по шийці і пошипують щічки:

Ріжу-ріжу, я кунтую так!*

Перебирають пальчики і приказують:

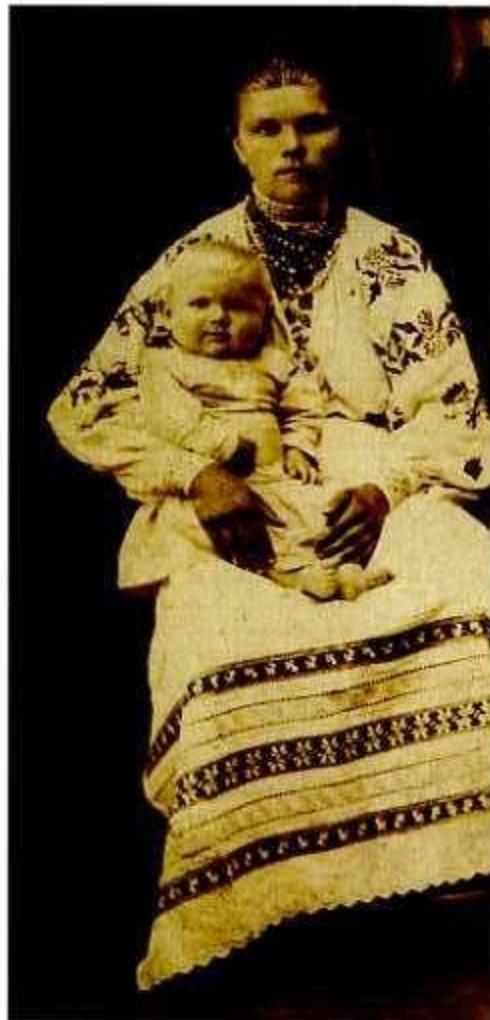
Оне раз, оне два,
Оне три, оце четири,
Оне п'ять, оце шість,
Оце сім, оце вісім,
Оне дев'ять, оце лін,
Оце пухка з Кременчука,
Оце карась затрапетавсь,
Оце заввишки — вставай
з колиски.*

Водять пальцем по дитячій долоні:

- Мишка, мишка, де була?
- У Бога.
- Шо робила?
- Сукно ткала.
- Що заткала?
- Кусок сала.
- Де положила?
- На мисничку.
- Куди впало?
- В помийничку.
- Мишка бігла та вхватила,
своїм діткам розділила.*

Підкидають на коліні:

Гопа-па, дід картопельку коня,
А баба цибульку,
А дід бабі дульку.*

*Молода мати з дитиною. Родина
Омеляна Єнка. Житомирщина,
м. Малин. Фрагмент фото 1912 р.*

* Із записів Я. Левчук 1998 р.
у с. Суботові Чигиринського р-ну
Черкаської обл., від Марії
Іванівни, 1930 р. н.

І прапід брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера...

А голос у нього був такий добрій, і погляд очей, і величезні, мої корінні, волохаті руки були такі ніжні, що, напевно, никому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрадли, не вбили, не одягли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти і добро.

Олександр Довженко

Утішки по-різному відкривають перед дитиною світ праці, часом переносячи у забаву окремі її види.

У картинах, де ліюті привабливі для дитини птахи і тварини, услашення праці розраховані на можливості дитичого розуміння.

Окремі забавники мають регіональну специфіку. Так, паралеллю до затальнюїдомої "Сороки-ворони" у фольклорі українські Східної Словаччини є забавники "Варила мамочка кашичку", "Варила мишечка кашечку". Супроводжуючися такими ж рухами, вони мають інші персонажі і лише в окремих парінатах зберігають той же сюжетний стрижень.

Пісеньки під пlesкання дитичими долоньками на Поділлі і західних областях України називаються "Тосі, тосі" і мають свій зміст, відмінний від "Лалки, ладки".

А також рухи для дітей

Пряшівшини (Східна Словаччина) виконуються під супровід пісеньки "Танці, ручки, танці".

Галина Довженко

- Товчу, товчу мак,
- Під ступою дик.
- Чого, дяче, плачеш?
- Мачуха била, істи не давала, тільки дала книш.
- Де ж той книш?
- Ухватила миши,
- А де ж тая миши?
- Побігла під піч.
- А де ж тая піч?
- Вода затопила.
- А де ж тая вода?
- Воли попили.
- А де ж ті воли?
- Довбні побили.
- А де ж ті довбні?
- Шашля поточили,
- А де ж ті шашли?
- Кури пойди.
- Де ж ті кури?
- Коршак похвастав.
- Де ж той коршак?
- Полетів на море.
- Де ж те море?
- Цвітами заросло.
- Де ж ті цвіти?
- Дівчата порвали.
- Де ж ті дівчата?
- Хлопці побрали.
- Де ж ті хлопці.
- Пішли на війну.
- А де ж тая війна?
- Аж серед моря.*

Як діти все просять казки, а ніколи — то кажуть:

Був собі Булько,
Мав халабудку,
І ставок, і млинок,
І капусті шматок.
І штані портяні,
Подерзися на клапті.
Гарна моя байка чи ні?

Коли дитина відказує "погана", то тоді: "Ти кажеш "погана", і я кажу "погана", та й був собі..." і так без кінця, поки не відчепиться.*

Як роблять "ладки", ляпають у долоні і приказують:

Ладки, ладки!
Де були? — У бабки!
Що пили? Що їли?
Гай-гай полетіли
На головці сіли.

Вчать дітей робити "сороку". Беруть пальчик правої руки і, водячи ним по долоні лівої, приказують:

Сорока-ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила!

Загинають кожний пальчик на ручці і кажуть: "Цьому дала, цьому дала, цьому дала", — а як дійти до великого пальця, то — "а цьому не дала, бо він дуже не місив, трісочок не носив і хатки не мів".

Роблять діти і "хані". Їм показують, як треба стуляти та розтуляти обидві жмені разом дуже-дуже швидко. Спочатку це робить нянька, а згодом і сама дитинка водить своїми рученятами, аж доки не втомиться.

Потім учать її "чолом чокати". Підставляють свою руку та їй кажуть: "Чолом, Марійко!" або "Чолом, Тимусю!" То воно її ляпає рученям своїм по руці дорослого.

Дехто вчить дітей показувати, "як бабу мороз душить". Стулять дуже кулаки, аж зуби зіплють, а дитя дивиться та її собі душить кулачки, аж труситься.

Виучують старші дітей крутити голівкою, як скажеш їм: "Ану, турі-турі". Спершу самі крутять дуже швидко головою то

* Із записів Я. Левчук 1998 р. у с. Суботові Чигиринського р-ну Черкаської обл., під Марії Іванівни, 1930 р. н.

в цей, то в той бік і кажуть: "Турі-турі". Тоді і дитина, як чус це слово, то зараз і сама закрутить голівкою.

Виучують "барана давати", схиляють до неї помаду голову і кажуть "баран-баран" доки не торкнеться її лобика та й додають "буц-буц!". Роблять так, поки дитя і собі нахиляється і торкається лобиком, як скажуть "буц-буц".

Як упаде дитя, що вже ходить, то кажуть: "Буц, Одаря! Буц!" То воно нагадає собі "Баран, баран, буц" та й засміється, а пхинькати не буде.

Найбільш виучують цьому ті, хто глядить дітей, а найперше старші діти. Вони все уже знають і самі люблять навчати того малих своїх братиків і сестричок.

"Нью, косі". На живіт собі садять дитину і гицають, держачи її за руки. Вона сміється і, як хто тільки ляже, то вже і руки падає, і сама гицає. Або хтось з старших дітей бере собі на шию дитину, що уміє сидіти, спустить її ноженята собі з плечей на груди, а ручки візьме у свої руки і так ходить або й бігає по стежинці, або й на дорогу "вийжджає". Так ото везе й до матері на город або де проти пастухів на дорогу. Дитина утомиться і спить потім гаразд. Як хотіть її на себе посадить, кажуть: "Ану, но, косі!" От вона йде зараз.

На коліна садять дитину, підгрушувають і приказують:

Іле, іле пан, пан
На конику сам, сам.
А за паном хлон, хлон,
На конику гон-гон.
А за хлопом Гриць, Гриць
На конику гиць-гиць.

На останніх словах дитину підкидають вище.

Одяг

Одяг малої дитини складається з сорочечки і шапочки (коли дитина більша). Сорочечку шиють часом задовго перед уродженнем дитини разом з пелюшками. Шапочку або хусточку беруть лише, як ідуть між люди або як у хаті дуже зимно, частіше обходяться без них. На ніжки не дають нічого. А сорочечку підперізають поясом (маминою крайкою або смужкою полотна).

Штані дають хлопчикам аж по році, але і то звичайно тільки для "пихи". В дійсності починають їх носити далеко пізніше, так що можна часом почути і про семилітнього "безштанька".

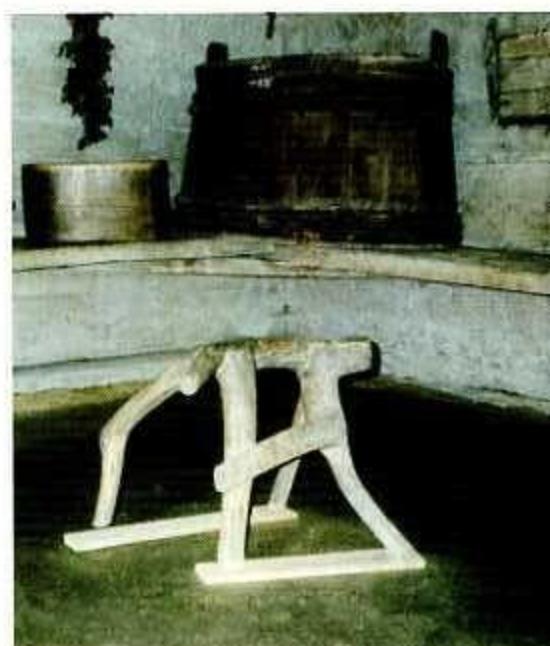
Дитина вчиться ходити

Щоб дитина швидше ходила, ставлять її "дубки-дубусі". Той, хто її доглядає, ставить дитя на ноженята і держить попід ручками: "Ану дубки, дубусі!" — та й одпустить одну руку, а далі й другу; воно з хвилину постоїть, а як падає, то його підхоплюють. Або поставлять у кутку, дитина обіпреметься об стіні та й стойть, доки ніжки заболять, і радіє, що може сама так зробити і кличе по-своєму хатніх, щоб похвалитися. Ті теж ралі, а як і ні, то вдають, що таки раді, щоб підбалзорити та щоб далі спиналася сама. Зараз біжать до неї та протягують руки, щоб вона трішки ступила та дістала своїми рученятами. Дитина підшкандибає трохи та й впаде на руки.

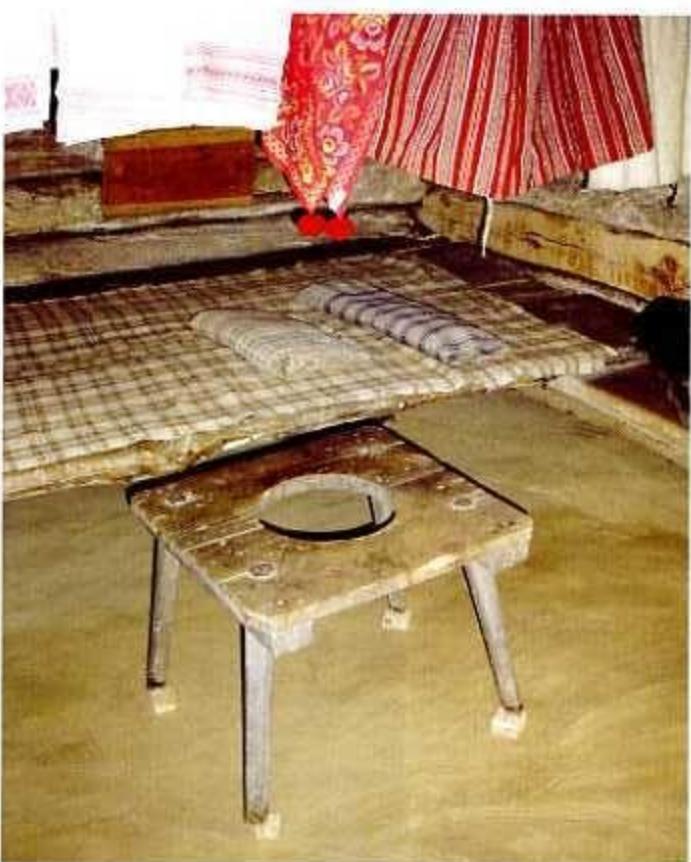
Радевич Людмила. Фото 1937 р.

Здібанка зі знайденого в лісі кореня (бо здібали), дитина чіплялася за неї і зводилася на ноги. Полісся

*Колиска та стільчик-стоячка
із с. Мульчиці на Рівненщині*

Стоячка

Часом перетягають через хату мотузку, а дитина за ней чіпляється і лібас туди-сюди. Часом, як вивчати стояти дібки, то беруть за ручку та й ведуть через хату, а тоді пустять на хвилиночку. Дитинка постоїть, не хоче зразу ступати сама уперед і зігнеться, щоб повзти, то її підхоплюють, ставлять і знову ведуть за ручки, аж поки вона ступне. Помітить це і сама радіс, що вийшло, а її починають дуже хвалити і далі учити, аж поки втомиться. Як нема кому з дитиною панькатися, то вона сама все лазить, аж поки набридне, та й починає спинатися на ніжки у запічку від однієї стіни до другої чи біля столу.

Буває, що дитина не скоро виучується ходити. Його ровесники вже ходять, а воно — ні. Тоді роблять йому ходушку. Забивають посеред хати стовпець, а на верх його поставлять таке колісце, щоб крутилось на стовпці, а в колісі дві спиці. От дитину поставлять коло спиці, вона візьметься за неї руками і ходить. Як дитина дужче налягає на спицю, то колесо скоріше буде крутитися і дитина за ним буде поспішати, а як утомиться, то стане.

Щоб дитя не забилося, то прилаштовують усе на тій висоті, що дитина сидить.

Коло цієї ходушки кладуть усі цяньки, часом їх і до колеса прив'язують, щоб бралося за нього. Однаке ці ходушки рідко коли роблять, частіше прив'язують дитину, щоб не ходила.

Є ще й інші ходушки, такі ворітчка коло стіни, що ходять самі собі, як взятися за їх. Тут та вигода, що дитина не закручується. Однаке і ці трапляються нечасто, певно тому, що цей час, доки навчиться ходити, дуже короткий.

“А ти вже й ходиш? — питают його.— Оце вже вам легше буде його глядіть, не все носитися з ним. Ви його надвір виводьте до дітей, хай муштрується коло них”.

Радіють ті, у кого воно не лазило, а довше сиділо і прямо почало ходити; радіють найбільше тому, що здоровеньке буде і дуже. І через те не можна всякому й хвалитися такою дитиною, щоби не зурочити.

Ходити починають діти близько року. Як до цього часу не ходить, то родичі починають тривожитися. Купають у травах, у зіллях, найчастіше у жостері (також щоб сухіт не було). Це схожа на виноград трава, що все плететься і ягідки має, росте і по городах, і по луках. Ще купають у вищебені (потерті від сіна, у ньому самі квіточки зстаються, що дуже корисні; як купати у них дитину, зараз тіла буде набиратися). Як коли, то й у церкві молебень наймають, та вже тоді не розсудять: чи Бог поміг, чи людські старання.

Думають також, що не ходить дитина, бо животи виходять, і звинувачують бабу, що не вміла гаразд пупа зав'язати. Часом животи виходять од того, що впаде чи

кричить дуже. Од цього заварюють цар-зілля, його всяка баба знає. Його треба одварити і девять ранків потрошику давати пити дитині, як ще не вийшли животи.

Часом, як дитина, що почала була ходити, а опісля перестала, не хворіючи, то тоді кажуть, що це з празника, і пригадують,

якого тоді було святого, як саме воно осіло на ноги, чи робив хто тоді, чи ні. Як робили тоді, то дійсно празник скарав дитину, а як всі нічого не знають за собою, то однаково на це звертають і в церкві однаймають те лихо. А хоч і не поможе, то кажуть: "І Бог не слухає!", і далі наймають, поки й обридне.

У цей час і хвороб менше, і смерті. Тепер воно розумніше, уже навчилося стерегти. Як долізе до краю лежанки, то вже каже "а! вава! вусі!" Часом до огню підбіжить і само "ххх" захопле, указуючи пальчиком на огонь (свічку чи у піч). Воно собі менше біди робить, бо як дібки вже стає, ним більш втішаються і більш доглядають, а як вчиться ходити, то його водять і не дадуть упасти. Коли упаде з ніжок, то так і кажуть: "бух" або: "ляп Одаря", "ляп Кузьомка". Воно часом і засміється, нагадавши "баран, баран, душ" або як йому покажуть. Рідко котре, як дущеться, не зверне на це уваги; хіба дуже буде зайняте чим або заморочиться саме і завтішається котом, що підіде до його, чи чим другим. А ще рідше буває, щоб розплакалось; то вже або спати йому хочеться та плаче, щоб взяли у колиску і приспали, або дуже таке недоторкане вдалось.

Одначе таку дитину, що вже дібає або й ходити починає, забавити легко. Вона сама не буде довго капризувати, бо уже і соромиться починає, і гостинці знає, і шацьки усі розбирає.

Бувають одначе і дуже злі діти. Як розспаються, то б'ють ногами по підлозі і аж синють від крику. Тоді їх треба просити: "Мое хороше, його роздражнили, ну, ну! Я йому дам!" і сварятъ кого-небудь, аби підурити, коли ще можна. Є і такі, що вже не підурини. Тоді воно й саме сварить або кричить. Часом бере палю та й лупить, а те прикладається, що його дуже болить, і плаче. Тоді дитина утихомириться. Часом б'ють те місце, об яке забилося.

Ходунчата більше дають утихи, ніж плазунчата, іх вже менше треба стерегти і пильнувати за ними. Купають тепер уже зрілка, в колиску буває, що й не кладуть, хіба коли-нс-коли погойдають. І з хворобами легше визначитися і впоратися. Беруть їх скрізь. Колись, бувало, і ходини, і сидини спрощали, а тепер минулося.

Дитину привчають проситися

Мати, а то й усі хатні звертають увагу, чи дитина в рік проситься на двір "каки" і "щоці". Дуже хочуть, щоб дитина скоро навчилася проситися. Спершу привчають її на руках. Під ніжки візьмуть двома руками і крекуть до неї "е-е!" або "псь, псь, пісі-пісі" і вона тоді "ходить на двір". Так роблять, поки дитина того не похопить і тоді, як її треба, каже, "пісі" або "есі", а далі вже вкінчить і такі слова, як "щоці" і "каки". Цьому часові дитини дуже радіють, уже видно, що воно розумніньке. Довше привчається, щоб уночі не вроблювалось. Є діти, що ще до року почнуть сухенько вставати, а є, що пізніше починають проситися. Хіба не встережеться і умочиться, як злякане, забігає чи заграється, хоча вже й велике.

Як воно більшає, а не проситься, тоді кажуть, треба старатися людей. Як умочиться, кажуть "рибку піймав", "рибку ловить". Щоби не ловив рибки, то дитину заставляють тричі перелізати через жлукто і б'ють злегка по задку: при тім щось приказують, не пригадаю, а то ще й дають пити або з чим їсти варену петрушку. Дехто волосся на лобику вистригає і закладає його у стовп або у вербу — саме на молодий місяць це роблять. Дають ще і зав'язку їсти оту, що од ковбаси або од кишки одрізуєть. Воно повинно ту зав'язку з мотузочкою з'їсти.

Жостір

Цар-зілля

Жостір у народній медицині використовують при водянці, кашлі, задусі, гастритах, ховтянці, геморої та подагрі, як глистогінний засіб та при хронічних захворюваннях шкіри.

Цар-зілля, царська сівіка або дівина ведмежа, препарати з неї мають пом'якшувальну, протиспазматичну дію, тамують біль, зменшують судому, набряки тканин.

Немає прикордонних стовпів між різними періодами життя, це ми ставимо їх...
"Ви ще переросте, це перехідний вік, це ще зміниться", — і вихователь із поблажливим усміхом чекає, поки допоможе щастливий винах.

Януш Корчак

Часом це передається спалково. Такі бувають усі у роду, що довго не просяться, а є такі, що, навпаки, усі, одне за одним, як тільки трошечки підростуть, почнуть соромитися мочити штанці.

Стоячка в інтер'єрі хати з села Самари Волинської обл. XIX ст.

Дитина в часі, коли вже ходить

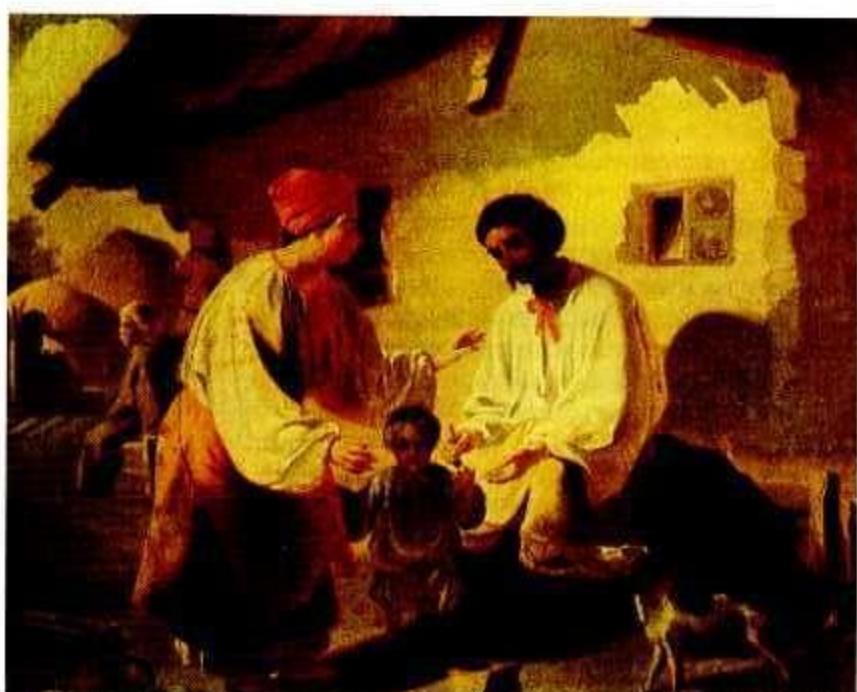
Звичайно, говорить і ходить дитина в рік. Там, де цього ліждались, кажуть: "Забули й думати про нього. Гаразд, що ходить уміє. Його так, як і в хаті немас." Справді, вона зі старшиими собі швендяє по вулиці, по городах, по вигоні і там переймає усю їхню науку, весь їхній світогляд. Часом у хаті чи то в своїй, чи в чужій, чи в повіті засяде з ними — збираються одні до других по черзі гуляти, а частіше туди, де найбільше дітей буватиме. Як десь збереться чималий гурт дітей, видумують всякі забави. Дружба тут тісна, хоча є такі, що тільки почали ходити, є й діти років по три-чотири.

Часом матері самі односять малих дітей в гурт і гостиці дають всім, щоб гляділи коло себе новачка, бо "треба, щоб воно в гурті росло".

Як трапляється між дітьми такий, що знає лише битись, то батьки присвярюють його, так що між дітьми все лад і дружба панують.

Є, правда, і такі мовчуни, що товариства не люблять. Таке, хоч і прийде до дітей, то нічого не додасть, осторонь тримається і недовго коло них побуде, а дома все собі коло чогось: або стругає, або само пічку буде і не терпить, як йому хтось заважає. Воно само собі.

Є такі, що без гурту не дихає. "Мамо, я до Івася і до Горпини хочу, понесіть (або пустіть)". І ото вже треба од собак провести до кого воно хоче. А там дитина ця всіх дітей заведе куди схоче, і без нього ніхто нічого не почне. Само воно і місце всім обере для гуляння, само і гру розпочне. Хлопчики і дівчатка не різняться і звикаюти один до других. Ніде нема такої рівноправності, як тут.

*Т. Шевченко.
Селянська родина. 1843*

Тепер вже дитина не на заваді, а велика втіха. Його поступ в цей час такий цікавий,— все щось видумає чи зробить. Його ще манюсінським учили чолом давати і тішилися, як виходило у нього. Дитина, що тільки почала ходити, сама або з чисель на мови прийде до гостя, підніме ручку і чекає, коли той простягне і свою навзасем. Тоді вона вдарить долонькою його долоню, поверне її поцілує. Маля гладять по голівці і відповідають: "велика рости, хороша дитино", радіють і хвалять, гостинця обіняють або дарують щось. Як же чужий хто прийде у хату і хатні хотять пошанувати гостя, то заставляють свою дитину прийти і дати чолом. Гість радіє, хвалить, дитина і собі радіє, побіжить до батька чи до матері, кого найбільше любить, і похвалиться: "Я чолом дала", або "Ось гостиню є, за чолом мені дали". Найбільше це люблять робити малі діти, що тільки-но почали ходити. Старші дають чолом лише тоді, коли потрібно: чи у гостях, чи у рідині своєї. Народ цей звичай ревно зберігає і поважає.

Втіха велика від дитина, коли вона десь у помочі стане. Часом сердешне візьмемо кухоль, хоч і порожній, несе, аж падає, та подає бабі або, кому надумає, пити. Не нажалуються тоді такої дитини. Жалують, ласкаючи словами "любий", "славний" чи як там, гладячи рукою по голові. Буває, що хтось нездужає у хаті і не може встати, воно побачить і бере та й піднімає, підводить, щоб устало те слабе.

У свято або коли сім'я зайдеться у хаті, часом позіхати почнуть усі. Гляди, бігунець десь з возиком або з якою іншою забавкою вбігає в хату і починає свої забави усім показувати підряд: то хуру на возик кладе, по сіль неначе йде, чумакує, то щось інше кладе і везе під піл. Усі толкують по-своєму, а воно ні на кого й не оглядається, грається собі, отут і видно увесь характер. Часом зачепить мале хто зі старших, кепкувати почне або помогає грatisя, і батько одвітно тому радіє в серці або і боязко почувається.

Возять свої діти всюди; і в церкву, і на ярмарок, і в гості, і у поле, щоб усе бачили. Тепер дитина менше бойться всяких пригод, коли часом одне слово чи погляд могли завдати їй біду.

Мороки од таких, що ходять, менше: само найстісна, само й засне, само й забавиться, як розплачеться. З колискою возитися вже не треба: одійшло усе, що так лавніше клонотало. Тепер уже і меншого поколихне або ціцьку подасть, щоб забавити. Тепер дитина менше бойться всяких трапунків, бо прожила уже свої важкі часи, коли на її посягало і добре, і лихе, коли часом одне слово і погляд чий могли її звести на смерть або каліцтво. Правда, призір може бути і тепер (зурочити можуть), але його вже не так трудно одвести. Тепер дитина заходить у всякі кутки двору й городу і може злякатися чого-небудь: чи собаки, чи корча, чи як впаде в рів. Особливо бояться родичі, щоби дитина не впала у колодязі, і тому обгороджують його, а й лякають "вовою". Однак че переполох уміють одшпітувати і одволодують дитину од зляку. А це річ трудна на здоров'я: дитина сохне і живікне, не росте, а хоч і росте, то слаба та ні на що не схожа. З хвороб найчастіше бувають обкладки, болячки, пропасниця, простуда і т. ін.

Балачки на селі. Піп приніс до дитини, що стояла долі, хреста. Батько каже: "Цілуй, серце, Бозю". Воно мовчить. А мати: "Дай, серце, чолом!" Воно йде і б'є рукою і цілує попа в руку і в хрест.

* * *

"Щось плохі наші хожай з Івана. Глевтянувато якось ходить".— "Він і так устиг прийти. Помалу та гаразд, як батько його".

К. Трутовський. Дід захворів

К. Трутовський. Одягають вінок

Забавки та іграшки

Надзвичайній той день у житті дитини, коли вона вперше пізнає залежність і зв'язок рухів з відчуттями. На перших стапах дитина не відрізняє себе від зовнішнього світу. Згодом вона має велику віху, відчуваючи власну силу, усвідомлюючи себе ліячем, живим рухомим началом, незалежним від оточення.

Сергій Покровський

Торохкотольце з гусячої шиї

Робить цю забавку для найменших дітей той, хто її забавляє. Часом і на подарунок чужій дитині роблять.

Як заріжуть гуску або гусака, виймають горлянку і добре її вичищають попелом. Вона довга і складена з хрящіків, з одного краю товща, а з другого тонша. Вкидають у цю трубочку сухий горох, згинають її у бублик, застромлюють тонкий кінець у товстий, та й кладуть на комин, щоб висохло. За день-два іграшка готова. ЇЇ дають дітям в руку, а вони граються нею, радіють, що вона торохтить, беруть її до рота. Кажуть, що краще зуби вирізуються, як діти цей бубличок гризуть.

Торохкотольце з свинячого міхура

Сечовий міхур кабана вичищають в попелі, аж поки не стане білий, і вкидають у нього десяток горошин. Вставивши в отвір очеретинку, сильно надимають кульку і зав'язують її так, щоб повітря не виходило. Тепер кладуть його на комин, а як висохне, розмалюють, беруть за очеретинку і торохтять. Малі діти дивляться, забавляються, плакати перестають, а згодом самі зважуються бавитись (хто сидячи, хто бігаючи).

Возики

Як коли, то роблять возик і на ньому дитину возять. А дітям вигадують возики для ціцько. Для дітей возик — найкраща забавка. Як немає готового, то вони й самі з чого найдуть зроблять. А часом тягнуть діти постола за поволоку або коряка за мотузку. На цю "паровицю" кладуть забавки всякі, дитина тягне все те до себе і радіє.

"Що ти везеш, Марійко?"

"Молоду на скрині!"

Часом, як нема кому з дитиною возитися, забавляти і мусить сама посидіти, то її посадять, накладуть їй літом усіх квітів, паличок, дощечок, і вона усе сама роздивляється, а зими, то надають їй в хаті усіх ганчірок, тарахкотал, пляшечок, черепочки і т. ін.

На возика складають увесь прибір: ганчірочки, кукли і дають дитині мотузочку од воза у руки, а вона тягне до себе, радіє. Понакладають ціцьки усі туди. А ціцьки у його бувають пороблені, наприклад "довбенька" маленька, котрою, як майструють,

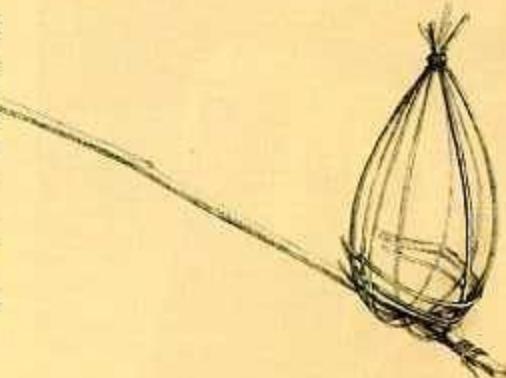
то настукають що-небудь, або от м'ячик, або з трави що-небудь, як от палки з осоки, стрючки і всячина. Як де, то тим малим дають вже і забавки, що і для дітей трохи більших, яким вже рік минув, наприклад: ковалі, міхур з кабана, що торохтить, як потрусили ним, та інші.

Возик-карета (з лози, шелюгу чи іншої гнуучкої деревини)

Для такого возика і матеріалу можна дістати, і зробити його легко. Взяти довгу лозину, у товщому кінці розколоти трохи. Тоді з тонших лозинок зігнути дві рівні дуги і зв'язати їх корінцем з лози чи шелюгу, корою чи ликом. Тоді скласти їх навхрест угору зв'язаним. Саме там, де зійдуться ці складені навхрест дуги, взяти їх у лещата в розколину тої лозини і чим-небудь зміцнити в обох кінцях.

Часом на цьому й край уже: є, що везти, тільки на ньому багато не втримається.

Як є з чого, то його й заплетуть ще, як кошик, лозою чи шелюгом, щоб більше покласти можна було.

Ше не здатна збагнути життя,
дитина вже творить його
в мріях.

Ромен Роллан

Безліч ігор і забавок слугують лише зовнішніми символами народжуваних ідей. Своєю чергою, потреба ознайомлення з властивостями предметів зовнішнього світу, з їх виглядом, формою, вагою, опором, гнуучкістю та ін. передбачає необхідність величезної кількості моделей і постійного дослідження їх. Ігор безмежно багато, вони різноманітні, як різноманітна людська думка. Яке багатство розумових операцій передбачає гра вже піврічної дитини!

Іван Сікорський

Возик-цицька

Двоє коліщат, вирізаних з дерева, насаджують на одну вісь і паличку вправляють у неї — це возик для найменших. Хоч і не покладе на нього нічого, так зате повозить, радіючи. Щоб ще більше воно зацікавлювало, над нижніми ще роблять верхні коліщатка, що зачіпаються за нижні і теж крутяться. Тоді на осі випилюють дірочки, у них вставляють кілочки для верхніх коліщаток. Витесують ще два коліщатка, у них роблять п'ять лірок: одну посередині і чотири по кутках на однаковій відстані одна від одної. У ці чотири дірки заправляється чотири спиці, на них насаджується друге коліщата. Так з двох коліщат виходить ніби барабанчик. Верхні коліщата нанизують на кілочки, що стирануть з осі, так, щоб вони зачіпались за нижні і крутилися під час руху.

Деркач

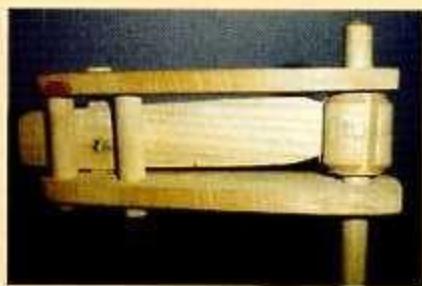
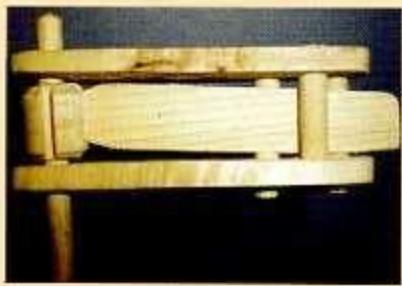
* *П'ядь* — довжина між великим і вказівним пальцями, розтягнутими по площині, чверть аршина.

Ця іграшка складається з валка (баранця), хвірточки або дранки та язичка (тришітки) — все це дерев'яне. На валок беруть круглий оцупочек завдовжки з п'ядь*. Зверху його зрізають, округлюють, з другого боку роблять так, щоб в руці можна було держати. Посередині роблять зарубки, схожі на коліщатка в годинниковому механізмі.

Далі роблять хвірточку. Дві дощечки завтовшки з палець однакової довжини попровірчувати так, щоб на кожній було чотири дірочки на однаковій віддалі (две з цих дірочек мають бути вугласті, багатокутні, а дві округлі). До цих двох виготовити ще три дощечки менші, однакові між собою, посередині на

кожній вирізати по вугластій дірочці. Вставляють ці три дощечки у дві більші, щоб всі вугласті дірочки були на одному рівні. Це вже готова хвірточка, тільки цвяхами не збити, поки не зроблено всього деркача.

Далі робиться язичок — це вистругана дощечка, з одного боку товща (щоб помішалася поміж зубцями). Цей

яичок затягається у хвірточку, і аж тоді валок вкладається у дві круглі дірочки більших двох дощечок. Як усі гаразд припасоване, тоді треба шість цвяхів, щоб зміцнити хвірточку на кінцях трьох менших дощечок, і сьомий цвях на товщому кінці язичка. Вкладений валок сам тоді не випаде, він вільно ходить у дірках.

Беруть рукою за держалло і крутять, яичок за зубчики зачіпається і дерчить, чим швидше, тим голосніше. Цей держач і малі діти, і підлітки люблять самі робити і грatisя. Пастухи його носять за собою, щоб пасти овець.

У товаристві дорослих Марк був завжди насторожі і вмів підмічати в них ус...
Найулюбленішим його заняттям було подумки розбирати на частини ці живі іграшки, відшукувати в них приховані пружини, слабкі місця, випробовувати їх, грatisя ними...

Ромен Роллан

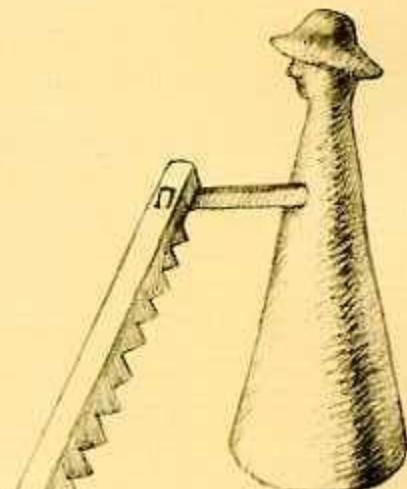
● Пильщик

Витесують з дерева, хто як зуміє, чоловіка завбільшки хоч і на цілий лікоть. У пузі прокручують дірку, забивають у неї кілок, з іншого краю тупий, пласкаватий. У цьому кінці пилки продовбують вугласту дірку, в неї вкладають і приплішують добре кілок, повертаючи пилку зубцями до чоловіка. Її легко вистругати. Нижній кінець пилки застругують і надівають на нього та приплішують міцно булаву — шматок дерева. Її добирають відповідно до величини і ваги чоловіка. Оце є готовий пильщик.

Щоб він сам собі пилив, ставлять на лаву ногами, а пилка тоді спускається нижче лави (тому пилку роблять удвоє довшу за чоловіка). Тильки погойднуть за голову чи за пилку, забавка й почне хитатися та все пилис, хитаючись. Всі діти зараз збігаються дивитися, прикладають пальця до пилки: чи дуже пилиє? Буває, що й люльку в зуби вправляють пильщикові, усяк його обквітчують, обмережують, щоб таки й дивитися було на що. Переносять його з хати в хату, забавляються, аж поки розламають.

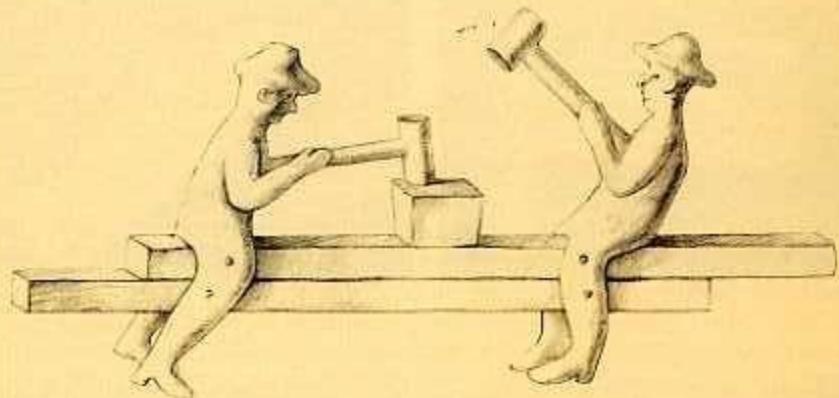
● Ковалі

Ножем вистругують фігурки ковалів з довгими широко розставленими ногами. Між ногами ковалям прибивають дві дощечки, однакові довжиною, але скласти і прибити їх треба не рівно одну над другою. Як потягти двома руками за кінець однієї і другої дощечки, то один ковал

Зруйнована іграшка є початком створення нової, часом в присутності цілої колегі таких самих любителів аналізу. Від цього аналізу дитина переходить до творчості.

Север Покровський

назад нахилиться, а другий до нього нагнеться, а як інші два кінці,— то навпаки. Як швидко це робити, то ковалі один одному кланяються. Посередині між ковалями роблять маленький столичок з дерева — кувадло. У груди ковалям вправляють молоточки дерев'яні. Тепер як захитати ними, то вони ще й молотками замахають на переміну. Діти сміються, жартують, пальці підкладають ще й приспівують: “А ковалъ ковалъ через ногу валя”.

